

BODÓ BARNA

AZ ERDÉLYI NÉMET KÉRDÉS ÉS JAKABFFY¹

A 20. század kisebbségi szempontból legfontosabb kérdései: létezik-e jó kisebbségpolitika és erről kinek kell elsődlegesen nyilatkoznia? Jó kisebbségpolitika létezik, legfontosabb jellemzője: megőrzi, nem számolja fel a kisebbségeket.² Minden olyan (nemzeti, nemzetállami) politika, amely a kisebbségek felszámolódását, de akár ennek veszélyét jelenti, elfogadhatatlan, visszautasítandó.

Ki mondhat véleményt a kisebbségekkel kapcsolatos politikáról? Elsősorban az érintett felek: a kisebbség maga, illetve az a többségi közösség, amely mellett a kisebbségnek élnie adatik. Ha kisebbségekről szólnunk, természetesen vizsgálni kell emberi jogokat, demokráciát, jogállamiságot – de a komplex, az együttes hatás igazi mutatója a kisebbségek lélekszámának az alakulása. Ebben a kontextusban kell vizsgálni, hogy egy-egy országnak milyen (volt) a kisebbségpolitikája. A német kisebbség példája további kérdéseket is felvet a kisebbségi jövőkép és a kisebbségek politikai eszköztárát illetően. Ugyanis a kisebbségek jövőjét illetően a domináns nemzethez fűződő kapcsolat meghatározó. Ez az első világháborút követő években nem volt ennyire nyilvánvaló.

A tanulmányban Jakabffy Elemér munkássága egy részének – az erdélyi svábok-németekre vonatkozó munkáinak – az elemzése kapcsán azt vizsgálom meg, milyen okok vezettek el odáig, hogy kisebbségi léthelyzetbe került erdélyi magyarok és németek között nem alakult ki politikai együttműködés? A német közösségek vezetői felelősek-e azért, hogy sok évszázados erdélyi jelenlét után, a németekről múlt időben kell beszélni? Ide alakult a helyzet annak ellenére, hogy a térség modernizációjában vitt – napjainkban egyre inkább elismert – szerepük jelentősége nagy. Véleményem szerint abban, hogy a németek – szászok és svábok – jelenléte napjainkban jelképessé vált Erdélyben, igenis szerepet játszott a korabeli vezető német elit téves helyzetértelmezése és a történelmi folyamatok lényegének fel nem ismerése.

1 2016-ban a szatmárnémeti Jakabffy konferencián a fenti címmel előadást tartottam. Jelen szöveg az előadás rövidített változata.

2 Az utóbbi évtizedek gazdasági, szociális okokkal magyarázható népességmozgásai a kisebbségeket is érintik. Közép-Kelet-Európában minden kisebbség történelminek számít. Vagyis a gazdasági-szociális háttérű vándorlás esetükben nem különbözik annak az országban az általános migrációs jelenségeitől, ahol élnek – ez nem lehet oka egy-egy kisebbségi közösség fogyásának, felszámolódásának.

Nemzetépítés és asszimiláció

A modern nemzetépítés és a vele járó nacionalizmus 18–19. századi megjelenése előtt az etnikumközi kapcsolatokat nem terhelték meg az autonóm nemzeti lét igényéből fakadó politikai törekvések. A nemzeti állam egy bizonyos etnikai-nyelvi-kulturális közösség állama. A (nemzet)állam ugyanakkor a hatalom újkori legitimációs formája, mely egységes kulturális mezőben az alattvalót polgárrá alakítja. Modernizál. Ez nem mond ellent annak az ismert és általánosan elfogadott tételnek, hogy a nacionalizmus természetes terméke is a modernizációnak, hiszen a politikai és a nemzeti egység megteremtésére törekszik. A nacionalizmus homogenizál, erősíti a lakosságban az összetartozás érzését, ezért az állam támogatja. A nacionalizmus – intézményesülés nemzeti alapon.

A nemzetállami építkezés az 1848/49-es forradalmak után a térség minden országában elindult, természetesen eltérő intenzitással. És ebben a kontextusban jelenik meg a kisebbségi kérdés, mint a nemzetiesítő állammal kialakítandó viszony kérdése, a nem domináns közösségek létének és jövőjének a kérdése. Korábbi századokban helyi közösségek, etnikailag különböző csoportok együttéléséről volt szó, ezeket a tagoltság, a demográfiai viszonyok és helyi érdekek alakították. A helyi viszonyrendszereket írja felül a nemzeti állam megjelenése.

A modern állam kísérőjelensége az asszimiláció. Minden állam a nemzetépítés során asszimilál, ugyanis Európában alig van állam, amelynek határai egybeesnek államalkotó nemzetének etnikai határaival. Kérdés, hogy az állam használ-e politikai eszközöket annak érdekében, hogy a kisebbségek átvegyék a többség nyelvét, értékeit, kulturális mintáit.

Az asszimiláció két fő formáját különböztetem meg. A strukturális asszimiláció azt jelenti, hogy az intézményi struktúrák, a társadalom működése hozza létre, alakítja a folyamatot. Mert különbözőek az esélyek. Az asszimilációs helyzet társadalmi, de a döntés egyéni, személyes. Az asszimilációs helyzetet illetően a politikai szabadságra kell utalnunk: az egyénnek rendelkeznie kell a szabad elhatározáson alapuló döntések jogával. Vagyis: legyen a cselekvés/döntés külső beavatkozástól mentes és az állapot kényszer nélküli. A döntés meghozatalára két körülmény van hatással: a külső – politikai, társadalmi – környezet és az illető személyes „programja”. A környezeti hatások és feltételek azonosak lehetnek a szűkebb vagy tágabb közösség tagjai számára, olvasatuk viszont nagyon eltérhet az illető személy életérzése, életszemlélete, erkölcsi alapállása, a vallott és vállalt etikai parancsok függvényében. Az egyik ember harcol, a másik feladja. Amit a polgár elvárhat az államtól, az a döntés szabadsága. Az állam ne tiltson, és ne kivételezzon. Ne folytasson olyan politikát, hogy a kisebbségi polgár számára anyanyelvének megtartása

vállalhatatlan terhet jelentsen. Ha politikai, jogi, gazdasági beavatkozások okozzák az asszimilációt, az kényszeres, erőszakos.³

Mivel a dolgozatban a világháborúk közötti erdélyi németiség helyzetét elemzem, ki kell hangsúlyozni, hogy az első világháborút lezáró békerendszer, amely kisebbségi szempontból teljes csőd, német vonatkozásban fokozottan az: kitelepítések, ahol ez nem volt lehetséges, retorziókat alkalmaztak, menekülésre kényszerítették őket. A helyben maradtak jogait szinte mindenütt erősen korlátozták. A 20-as, 30-as évek németországi történései nem segítettek a kisebbségi németeket. Közvetlenül a háború után Németország zavarban volt, de miként azokban az időkben több győztes és vesztes országban, Németországban is megfogalmazódik a határookra való tekintet nélküli egységes és minden néprészével szolidáris népközség gondolata és kialakul az ennek megfelelő politika.⁴ A weimari köztársaság idején az európai németiséget 4 csoportba sorolták: 1) az új határok miatt a frissen kisebbségbe kerültek; 2) a Baltikum évszázados német közösségei; 3) Délkelet-Európa németjei, szintén évszázados közösségek; 4) Szovjetunió németjei. Lemondtak Elzász-Lotaringiáról és a belgiumi németekről. Az erdélyi németek esetében, a többi délkelet-európai némettel együtt a cél a fenntartás volt, ennek érdekében kaptak támogatást. Németország számára a revízió – amely több ország, így Magyarország esetében is a háború utáni konszolidációt követően, 1928 után napirendre került – nem volt lehetséges, a német kisebbségek elhelyezkedése ezt kizárta. Az 1933-as hatalmi átalakulással jelenik meg az új, kemény álláspont. Hitler uralomra jutása után a német külpolitika az „ötödik hadoszlop” szerepét szánta a kelet-európai németeknek, és ezt a törekvését pénzzel („guruló márkák”) és szervezeti segítséggel is alátámasztotta. A fasiszta Németország a kisebbségi németektől kimondottan elvárta a német birodalmi politika támogatását. A helyzet radikalizálódott 1938 után, amikor a politikai diskurzus központi elemévé vált a germánok és az elszakított nemzetrészek szállásterületeinek a kérdése.

Magyarosítás, magyarosodás

Fényes Elek az 1857-es népszámlálás adatai alapján megadja a magyarországi nemzetiségek⁵ adatait. Eszerint a 13,8 millió lakosságból 2,247 millió román, 1,51 millió

3 Az I. világháborút követően magyarok százazreit nem vették fel a román állampolgársági névjegyzékbe, emiatt munkát sem vállalhattak. Ez a kényszeres asszimiláció klasszikus példája.

4 A weimari Németország ún. külföldi kultúrpolitikája keretébe tartozott, hogy ösztöndíjakkal segítette elő a német kisebbséghez tartozó fiatalok németországi, illetve hazai főiskolai tanulmányait, a külföldi németek számára 1923-ban létesített Egyesült Ösztöndíjjelölő közvetítésével.

5 Ez esetben a forrás szóhasználatát veszem alapul, ennek értelmében a nemzeti kisebbség és a nemzetiség kifejezéseket azonos értelemben lehet használni – most nem térek ki a különbségekre.

tót (szlovák), 1,265 millió szerb, 1,22 millió német, és 970 ezer horvát élt akkor az ország területén.⁶ Ezek közül a németek és a horvátok külön kezelhetők, előbbi a monarchiában nem számított kisebbségnek, utóbbi az 1868-as kiegyezés értelmében nemzet volt, külön területtel.

Kérdés: beszélhetünk-e az Osztrák-Magyar Monarchia területén magyarosításról, a magyar állam erőszakos asszimilációs politikájáról?

A német kutatók⁷ által használt kifejezés, a „Madjarisierungspolitik” erőszakosságra, kikényszerített folyamatra utal. Bár többnyire a Monarchia alatti időszakra szokták értelmezni, újabb munkák tovább viszik az elemzést a világháborúk közötti, illetve a II. világháborút követő, kommunista időszakra is.⁸ A fogalomhasználat a dualizmus korát illetően vitatható, mi több, német vonatkozásban téves.⁹ Az Osztrák–Magyar Monarchia keretében független magyar hatalomról nem beszélhetünk, a domináns fél az osztrák. A magyar politikai elit jelentős része a századfordulótól kezdődően ezen változtatni kívánt, a magyar nemzeti jelleg erősítését célozták meg – de kudarcot vallottak. A dualizmus éveiben olyan magyar intézkedést az osztrák fél nem tűrt volna meg, amely a németiséget tudatosan diszkriminálja, identitásának feladására kényszeríti – ez a rendszer jellege miatt kizárt.

A hatalom logikája szerint magyarosodásról kell inkább beszélni, amikor a (nyelv-, identitás) váltás az egyén személyes döntése. Erre példaként Pest-Buda németiségét szokás felhozni. Itt a modern polgárosodás egyben magyarosodás is. A városi németiség az iparban, a gazdaságban és más meghatározó társadalmi területeken nemcsak Budapesten, de egyes bányász városokban domináns helyzetben volt – és ezt a helyzetét kívánta megőrizni azzal, hogy asszimilálódott. Erkel Ferenc, Semmelweis Ignác, Hild József, Ganz Ábrahám a magyar kultúra, tudomány és gazdaság nagyjai voltak, s a német származásuk a közéletben alig kerül szóba. Ez a városi német szerep a történelmi magyar (nemesi) nemzet struktúrája felől érthető meg, amikor nem annyira „németként” mint „polgárként” határozták meg önmagukat.¹⁰

6 Jóval kevesebben voltak a rutének, zsidók, szlovének, bolgárok, görögök, franciák, albánok, ezek összesen – 801 ezren. Lásd Fényes Elek: *A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma*. Eggenberger: Pest, 1867.; Kovacsics József: Magyarország népességtörténete a konferencia-sorozat tükrében (896–1870). *Demográfia*, 1996. (2–3). 145–166.

7 Weidlein, Johann: *Madjarisierung der Deutschen in Ungarn*. Schorndorf, 1955. Selbstverlag des Verfassers.

8 Steiner, Birgit: *Die deutsche Volksgruppe in Ungarn von der Ansiedlung bis zur Vertreibung* (Master Diplomarbeit). Universität Wien: Bécs, 2010.

9 Magyar kutatók is állítják, létezett erőszakos magyarosítás (Harmat Árpád Péter), de ennek módjáról, eszközéről többnyire nem szólnak. Lásd Harmat Árpád Péter: Magyarország gazdasága és társadalmi a dualizmus korában. *Történelem cikkek*. Letöltés helye: www.tortenelemcikkek.hu; letöltés ideje: 2016. 07. 20.

10 Hambuch, Wendelin: *Deutsche in Budapest*. Zusammenestellt von Deutscher Kulturverein: Budapest, 1999.

Szerzők az első Magyarisierungsgesetze vagyis magyarosítási törvényként II. Lipót 1791-es XVI. számú törvényét említik, mely szerint „*a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék.*”¹¹ Ez a német oldalon sokszor sérelmezett törvény nem idézhető a magyarosítás példajaként, két okból. A törvény valóban találkozik a magyar politikai szándékkal, de osztrák, birodalmi törvény. A birodalom szándéka lett volna a magyarosítás? – még a kérdés is abszurd. A válasz keresésekor figyelembe kell venni a kor történéseit, szellemét. A felvilágosodás hatására Európában reformok sorozata indul el, a társadalomszervezésben alapvető változások következnek be. Ebben a kontextusban az említett törvény nem valamilyen magyarosítási politika megnyilvánulása és eszköze, hanem egy felvilágosult uralkodó kompromisszum-kereséseinek az eredménye. Ugyanis II. Lipót 1790-es trónra lépésekor a Birodalom külső és belső konfliktusok, háborúk és nemesi mozgalmak miatt a szétesés szélén állt. Reformjaival sikerült a Birodalom belső dezintegrációját megállítania. Ezt szolgálta az 1790/91-es X. törvénycikk is, amely Magyarország és hozzákapcsolt részek függetlenségéről rendelkezett.

Nézzük meg, miként és milyen eszközökkel próbálta a magyar állam a 19. század második felében a kisebbségeket kényszerrel asszimilálni? Első számú eszközként az iskolát szokták említeni. Az oktatás hagyományos főszereplője az egyház, ez a vezető szerep a 19. század végéig megmarad. Természetesen megjelenik a magyar nyelvűség kérdése, az igény arra, hogy a kisebbségek megtanulják az állam nyelvét. Ebben nincs semmi egyedi, a francia forradalom után minden szerveződő nemzeti államban hasonló folyamatok zajlottak le. Trefort Ágoston minisztersége idején, 1879-ben megszavazták a magyar nyelv kötelező tanításáról szóló törvényt azzal az (érthető) indokkal, hogy minden állampolgárnak hasznos az államnyelv ismerete. Ezt magyarosító törvényként idézi minden nem magyar forrás.¹² Itt külön kell választani a németek és a többi etnikai közösség esetét. Érthető módon, hiszen 1750-től a német nyelv oktatása kötelező a protestáns iskolákban is. A Ratio Educationis 1777-ben a nyelvek tanításában megfogalmazott irányelvei: anyanyelv használata és közös összekötő nyelvek megtalálása.¹³ A német összekötő nyelvként is szolgált.

11 A Wikipédiát tudományos igényű munkákban nem szokás idézni – itt megteszem, mivel negatív értelemben utalok rá: Magyarisierung. *Wikipédia*. Letöltés helye: www.wikipedia.org; letöltés ideje: 2016. 07.20.

12 *Zeittafel zur Geschichte der Burgenlandkroaten* (Burgenlandi horvátok történelmének kronológiája). Letöltés helye: www.hkd.at; letöltés ideje: 2016. 07. 22.

13 A Ratio Educationis, vagyis a Tanügyi Kódex második szakaszának 41. paragrafusa a német nyelv hasznáról szól: „*A német nyelv kitűnő segítséget jelent a mindennapi ügyek intézésében, valamint a belföldi és külföldi kereskedelemben: a német nyelv amiatt is hasznos, hogy az ausztriaiakkal közös uralkodó fennhatósága alatt élve különböző ismeretkörökben kívánatos a német nyelvű könyvek ismerete.*” *Neveléstörténet*. Letöltés helye: www.kodolanyi.hu; letöltés ideje: 2016. 07. 20.

Az oktatás modernizációja megkövetelt bizonyos centralizációt¹⁴ a népoktatás politikai kérdéssé vált, a rendszer államsegélyre épült, bevezették a tankötelezettséget, és felmerült a tanszabadság kérdése. A kisebbségek által vitatott 1907-es Apponyi-féle törvénycsomag célja nem az asszimiláció, bár román¹⁵ és német¹⁶ források gyakran értelmezik ekként. A törvénycsomag értelmében egy iskola, ha nem tanítja az államnyelvet, vagy pedig eredménytelenül teszi, nem kap működési támogatást az államtól. Szó sem volt a nemzetiségek felekezeti iskoláinak a betiltásáról, hanem arról, ha az iskola nem teljesítette a törvényben megfogalmazott állami elvárásokat, elesett a támogatástól. Az más kérdés, hogy volt a törvénynek egy „erős ösztönző” eleme: olyan jelentős egzisztenciális javulást jelentett az iskolák számára, hogy erről semmiképpen sem kívántak lemondani. Ezért kisebbségi vezetők félreértelmezték a szándékot és tiltakoztak az állam elvárásai ellen. A lex Apponyi közvetlen kényszert nem alkalmazott – de olyan helyzetet teremtett, hogy nehéz legyen megkerülni. A lex Apponyi erőszakos asszimilációs eszközként való értelmezését modern, az oktatásügy kezelésében a kort jóval meghaladó jellege segítette elő.

Sem a Trefort-féle, sem az Apponyi törvény nem volt eredményes: az I. világháború előtt a nemzetiségek 75%-a nem tudott magyarul. Ugyanakkor érezhető volt és a magyar képviselőházban hangot is kapott a sváb elkeseredés az új helyzet miatt. Egy ilyen sérelmes és szomorú eset: a sváb katonafőnök harcterről küldött – magyar nyelven írt – levelét az apja csak tolmács segítségével értette meg: a fiú csak magyarul tudott írni, az apa csak németül olvasott.¹⁷

A németiségnek volt még egy komoly sérelme a magyar állami reformok, és pedig a közigazgatás reformja, átszervezése kapcsán. A német nyelv 1784-től lett magyar területeken is a közigazgatás nyelve, 1830-tól előírás a magyar nyelv ismerete is, bevezetik a hármas, latin–német–magyar nyelvhasználatot. Haynau javaslatára 1849-től visszaállítják a német

14 Nagy Péter Tibor: Neveléstörténetírás és oktatáspolitikai. *Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet*. Letöltés helye: www.mek.oszk.hu; letöltés ideje: 2017. 06. 01.

15 Ezt az álláspontot képviselte Onisifor Ghibu 1915-ös könyvében: Onisifor Ghibu *Școala românească în Transilvania și Ungaria. Dezvoltarea ei istorică și situația ei actuală*. București, Institutul de Arte Grafice „Carol Ghibu”, 1915; Ugyanezt vallja Moraru, Alexandru: *Momente însemnate din istoria bisericii ortodoxe române în mileniul al II-lea și la începutul mileniului al III-lea*, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 2010, 32–40.

16 A lex Apponyival kapcsolatosan az erdélyi szász evangélikus konzisztórium emlékiratban így fogalmaz: „a törvényjavaslat elsősorban erősen korlátozza, sőt részben a fennálló jogállapothoz képest megsemmisíti az egyház önkormányzatát. [...] Nem magyar tannyelvű iskola csak akkor kaphatna támogatást, ha a közoktatásügyi miniszter engedélyezte a tankönyveket és taneszközöket (20. §), és ha azok ‘hazafias tartalmúak’ – mintha eleve feltételeznék, hogy ezek az iskolák hazafiatlan tartalmú tankönyveket használnak.” Lásd: A Lex Apponyi. *Rubicon*. Letöltés helye: www.rubicon.hu; letöltés ideje: 2016. 07. 15.

17 Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában 1918–1938*. Studium Kiadó: Budapest, 1939.

nyelvű közigazgatást és változik a közigazgatási beosztás.¹⁸ 1860-ban visszaállítják a magyar rendszert és a közigazgatás nyelve ismét a magyar, amit a németek visszaszorulásként élnek meg. A polgári állam egységesítése jegyében, francia mintára születtek meg a törvényhatósági (1870-es XLII. törvénycikk) és a községi (1871-es XVIII. törvénycikk) jogszabályok. Ezek új közigazgatási rendszert vezettek be, a vármegyék helyett megyéket alakítottak ki, a főispáni felügyeletet a szabad királyi városokra is kiterjesztették. A két törvényt már a parlamenti vita során és utána is komoly bírálatok érték, hogy nem felelnek meg az 1848-as törvények szellemiségének, az önkormányzatiságnak. Pozitívum a korábbi államszervezethez képest, hogy a területi igazgatást beillesztették az állami irányítás egészébe, egységessé vált a területi közigazgatás, jelentősen növekedett a közigazgatás létszáma a feladatokkal párhuzamosan, s javult a működés szakszerűsége.¹⁹

A törvényhatóságok területrendezésére az 1876. évi 33. törvénycikk révén került sor, ez megszüntette a feudális eredetű területi önkormányzatokat, a katonai határőrvidék maradványainak kivételével egyetemlegessé tette a megyebeosztást. A területrendezés Erdélyben és a Felvidéken kiterjedt területeket érintett. A kisebb, funkcionális (és etnikai jellegű) területi autonómiák is felszámolódnak: a székely székek, a szász székek, továbbá a Jászság, a Kunság terüenmai és előjogai történelmi emlékké váltak. Megszűnt az autonóm Erdély és Bánát. Az 1876-os területi rendezés után csak kisebb korrekcióra került sor, végbement a határőrvidék polgárosítása, 1880-ban Szörény megyét egyesítették Krassóval, Tornát 1881-ben Abaújjal. 1886-ra befejeződtek a kisebb területi korrekciók is.²⁰

Számunkra kiemelt fontosságú az erdélyi helyzet, ahol a történelmi betelepítésekkel létrejöttek homogén, egy-egy etnikum által lakott területek. Ezek az idők során külön jogállású területekké alakultak. A székely székek és a szász megyék (Királyföld) úgy tagolódtak be Erdély közigazgatásába, hogy megmaradt külön jogállásuk, autonómiájuk.²¹ Ezeket az 1876-os törvénnyel feloldották a magyar rendszerben, sajátos jogállásuk megszűnt. Mivel a törvény a Szászfölddel együtt a székely székekre is kiterjedt, mi több, a jászok,

18 A *Provisorischer Verwaltungs-Organismus für Ungarn* (1849. okt. 24.) értelmében a történelmi Magyarországot 5 részre osztották fel (Magyarország, Szerb Vajdaság és Temesi Bánság, Erdély, Horvát–Szlavonország, Katonai határőrvidék), Magyarországon pedig öt kerület, Distrikt jött létre, Pest–Buda, Sopron, Pozsony, Kassa és Nagyvárád központtal.

19 Varga Norbert: *A köztörvényhatósági törvény (1970: XLII.tc.) bevezetése Debrecen és Szeged szabad királyi városokban (1870–72)* (Doktori értekezés). Debreceni Egyetem: Debrecen, 2007.

20 Hajdú Zoltán: A közigazgatási térfelosztás változásai Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 1996. (1). 5–21.

21 1224-ben II. Endre adománylevelében, az *Andreanum*ban megerősítette a szászok régebbi kiváltságait és éves adó, valamint katonáskodás fejében teljes autonómiát biztosított számukra, amivel megteremtette rendi különállásuk és külön társadalmi fejlődésük alapjait. 1486-ban Mátyás király valamennyi szászra kiterjesztette az *Andreanum* kiváltságait és ezzel létrehozta minden erdélyi szász közjogi-politikai egységét, melyet a „szász egyetem” (*Universitas Saxonum*) képviselt. Tagjai voltak: Nagyszeben-, Köhalm-, Segesvár-, Nagysink-, Újgyház-, Szerdahely-, Szászsebes-, Szászváros-, Medgyes- és Selyk-székek, valamint Naszódvidék és a Barcaság.

kunok előjogai is felszámolódtak, a rendelkezést nem lehet etnikai indíttatásúnak nevezni. Ennek ellenére a németiség képviselői igen gyakran ezt teszik: etnoregionális autonómiájuk elvesztését asszimilációs szándékkal magyarázzák.²²

Szászföld autonómiájának az elvesztése a 20. század elején élénken élt a szászok emlékezetében, minek okán inkább fordultak a románok, mint az erdélyi magyarok felé. Mivel megszűntek a külön jogállású, főleg románok lakta katonai határőrvidékek is, a szászok, a svábok és a románok a közigazgatási reformot előjog-vesztésként élték meg.

Németek és románok – kapcsolódási pontok

A nemzetiségi törvény (1868) bevezetőjét, amelyet Deák Ferenc megfogalmazásában fogadtak el, érdemes szó szerint idézni: „*Magyarország összes honpolgárai, az alkotmány alapelvei szerint is, politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.*” A „politikai nemzetiség” fogalmában nem a „nemzet” szó a hangsúlyos, hanem a „politikai”. A politikai nemzet fogalmának a nemzetállamhoz van ugyan köze, de a nacionalizmus érzelmeihez, képzeteihez eredeti jelentésében nincs. A „politikai nemzet” Deák felfogásában arra hivatott, hogy helyettesítse a nemzetállam intézményét.²³

A törvény elismerte az ország nem magyar népeinek jogát anyanyelvük, kultúrájuk ápolására. Kérdés viszont, hogy az ebből adódó állami feladatok ellátására, végrehajtására mekkora gondot fordítottak. Tagadhatatlan, hogy a magyar nemzetállam létrehozása célként szerepelt, a magyar liberális politika számolt a nemzetiségi magyarosodásával. Többen felróják, hogy a törvény minden állampolgár hazafisága kritériumává tette, hogy magyar-nak tartsák, vallják magukat.²⁴ Megint egy, a kort meghaladó elvről van szó: az egykori hazafiság-követelmény napjainkban egyértelmű elvárás, minden kisebbségitől elvárják, hogy országa hűséges polgára legyen, vele azonosuljon. Ezt jelenti a közös haza, a kettős kötődés.

22 „*Mit dem Ausgleich 1867 kommt Siebenbürgen im Rahmen der Doppelmonarchie Österreich-Ungarn wieder an Ungarn. Im Zuge der Magyarisierungspolitik werden Königsboden und Nationsuniversität 1876 aufgelöst; die Sachsen sinken zur nationalen Minderheit herab. Die Evangelische Landeskirche A.B. übernimmt die sächsischen Bildungs- und Kultureinrichtungen und entzieht sie dem Zugriff des ungarischen Staates.*“ („Az 1867-es kiegyezéssel Erdély a kettős, Osztrák-Magyar Monarchia keretében Magyarországhoz került. A magyarosítási politika keretében Királyföld, a szász Universitas 1876-tal kezdődően feloszlásra került, a szászok nemzeti kisebbségi sorba süllyedtek. Az ágostai hitvallású evangélikus egyház átvette a szász oktatási és kulturális intézményeket, és megakadályozta a magyar állam hozzáférését ezekhez.” – Fordítás: B. B.) Idézet forrása: Verband der Siebenbürger Sachsen in Deutschland eV. Központi Statisztikai hivatal népszámlálási digitális adattár. Letöltés helye: www.library.hungaricana.hu; letöltés ideje: 2016. 07. 20.

23 Gángó Gábor: Az 1868. évi nemzetiségi törvény és következményei. *Korunk*, 2009. 20 (5). Letöltés helye: www.epa.oszk.hu; letöltés ideje: 2016. 07. 20.

24 Tilkovszky Loránt: *Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből*. University Press: Pécs, 1997.

A lex Apponyi vonatkozásában a román álláspont lényegében megegyezett a német állásponttal²⁵ – ez volt talán az egyedüli teljes egyetértés a két népcsoport között.

Mivel 1919-et követően a romániai németiség ismételtelen hitelesítette a román államépítő politikát, felmerül a kérdés, volt-e ennek dualizmus kori előzménye? A válasz: nem volt. Indokai: a két népcsoport státusa gyökeresen eltérő volt, az egyik domináns nemzet, a másik történelmi sérelmeket felhalmozott kisebbség. A dualizmus kori etnikai folyamatok is különválasztják őket. Miközben 1867–1919 között a magyarországi németek lélekszáma alig változik, de arányszámuk csökken, a románság lélekszáma növekszik, arányszámuk pedig szinten marad.²⁶ Ha egy kisebbség lélekszáma növekszik, arányszáma nem változik kb. fél évszázad alatt, a kényszeres asszimiláció mellett felhozható egyetlen érv az lehetne: az asszimilációs veszteség azért nem mutatkozik meg a demográfiai adatokban, mert a románok bevándorlása ezt kiegyenlítette. Csakhogy Magyarországra masszív román bevándorlás ebben az időszakban nem létezett – tehát kényszeres asszimiláció sem.

Aszimmetrikus kapcsolatról beszélhetünk: a románság történelmileg mindig a németektől várta helyzetének javulását – a magyarság ellenében. De a másik oldalon nincsenek olyan előzmények, melyek a németek számára külön fontossá tette volna a román közösséget. Ami közös platformot jelenthetett: mindkettőnek komoly (vélt vagy valós) sérelmei voltak a dualizmuskori magyar kisebbségpolitikát illetően. Kezdetben a szászok a magyar kormány mellett álltak, kiváltságaik átmentése érdekében, változás 1876 után következett be. De volt olyan szász felelős közszereplő is, aki később is felemelte szavát. Friedrich Teutsch nagyszebeni evangélikus püspök és egyháztörténész professzor írta azt, hogy „*Ha Magyarország tönkremegy, mi is elpusztulunk s elvész népünk és egyházunk; ha országunkat elszakítják Magyarországtól, vége százados történelmünknek és jövőnknek.*”²⁷ Ma látjuk: igaza lett.

25 „*Cel mai dramatic episod s-a materializat prin legea apponyană, care a intrat în vigoare la 1 iulie 1907, fiind considerat cel mai cutezător atentat împotriva popoarelor nemaghiare din imperiu. Legea s-a aplicat, dar popoarele au devenit tot mai dârze în lupta lor de apărare a credinței si a neamului.*” („A legdrámaibb epizód az apponyană törvényben testesült meg, amely 1907. július 1-jével kezdődőleg lépett hatályba, mint a birodalom nem magyar népei ellen végrehajtott eddigi legmerészebb támadás. Bár a határozat életbe lépett, mégis a nép egyre keményebb lett a hit és a nemzetmegőrzésért folytatott harcában.” – Fordítás: B. B.) Bocsan, Horatiu-Marian: *Instituțiile ecleziastice ortodoxe din Crișana la sf. sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea. Teză de doctorat*. Universitatea Oradea: Oradea, 2010. Letöltés helye: arhiva-www.uoradea.ro; letöltés ideje: 2016. 07. 20.

26 1870-es népszámlálás adatfelvétele nem terjedt ki a nemzetiségre. Az 1881-es népszámlálás szerint az ország 13,728 millió lakosából német 1,798 millió német (13,1%), 2,323 millió román (16,93%). Az utolsó dualizmus-kori, 1910-es népszámlálás szerint a 18,264 millió lakosból német anyanyelvű volt 1,9 millió (10%), román anyanyelvűnek vallotta magát 2,948 millió lakos (16,1%). Lásd: *Hungaricana*. Letöltés helye: www.library.hungaricana.hu; letöltés ideje: 2016. 07. 25.

27 Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918 dec. 1-től 1940. aug. 30-ig*. Optimum Kiadó: Budapest, 1988. 5.

Trianon után a magyarok és a németek is vesztesek, de a különbségek lényegiek. A németiség Erdélyben szeretné visszaszerezni egykori vezető szerepét, s reménykeltő számára az 1918 decemberében elfogadott Gyulafehérvári Nyilatkozat egyik, máiglan sokat idézett fontos alapelve, a 3/1 pontba foglalt politikai ígéret: a „*teljes nemzeti szabadság az összes együtt élő nép számára*”. Ez akár indokolhatja is a szászok szervezete, a Landeskunde (Szász Nemzeti Tanács) központi választmányának a döntését, hogy 1919. január 8-án Medgyesen kimondták az egyesülést Romániával. Ebben a döntésben számított Iuliu Maniu ígérete, becsületszava (meg az általa vezetett fegyveres alakulatok erdélyi jelenléte), miszerint a háború után Erdély Romániához fog tartozni. A medgyesi döntést a szászok körében is sok kritika érte, egyesek a döntés jogosságát is megkérdőjelezték. A svábok küldöttsége 1919. augusztus 14-én jelent meg a nagyszebeni román kormányzótanács előtt, hogy bejelentse: elismerik Bánság Romániához csatolását. Ezek a lépések rövidtávon eredményt hoztak, a trianoni döntést követően a szász köztisztviselőket nem mentették fel, megmaradhattak állásaikban.²⁸ De amikor 1919 őszén a Gyulafehérvári Határozat vonatkozó alapelvének a kiterjesztését kérték a bukovinai és romániai németiségre, akkor kemény ellenállásba ütköztek, s a román sajtó ellenük fordult.²⁹

A szászok és a svábok sem ismerték, mert nem is ismerhették azt az erőszakos asszimilációt, amelynek az 1878-tól Romániához kapcsolt Dobrudzsa kisebbségei estek áldozatul, és amelyet elsősorban Constantin Iordachi munkáiból,³⁰ és a kapcsolódó elemzésekből ismerünk.

Dobrudzsa és a román nemzetépítés

A berlini szerződés (1878) értelmében a román államhoz került Észak-Dobrudzsa, a bukaresti szerződés (1913) pedig szentesítette Románia és Dél-Dobrudzsa (románul Cadrilater) egyesülését az országgal. Ez utóbbi a II. világháború után Bulgária része. Az új területeken Románia nemzeti érdekeinek jegyében románosítási politikát folytatott.³¹

28 1930-ban Romániában a német származású hivatalnokok, közrend fenntartók, tanárok és katonák, azaz állami alkalmazottak létszáma mintegy 30 000 főt tett ki.

29 A fő sajtóérv: Romániát nem lehet svájci mintára föderális állammá alakítani.

30 Iordachi, Constantin: „A románok Kaliforniája”: a román határ kiterjesztése Észak-Dobrudzsában 1878–1913. *Replika*, 2000. 11. 40–41.; Ugyanő: Állampolgárság és nemzeti identitás Romániában. *Regio*, 2000. (3). 27–61.; Ugyanő: Internal Colonialism: The Expansion of Romania's Frontier in Northern Dobrogea. In: Helga Schultz – Uwe Müller (szerk.): *National Borders and Economic Disintegration in Modern East Central Europe*. Berlin Verlag: Berlin, 2002. 77–105.

31 A románosítási politikát illetően más példa is idézhető: Bukovina románosítása. Lásd: Hausleitner, Mariana: *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Großrumäniens 1918–1944*. Oldenburg Verlag: München, 2001.

Dobruzdza a Török Birodalom Dunai vilajetjéhez tartozott, 23,3 ezer km² területen a század elején 439,2 ezer ember élt. A lényegében Észak-Dobruzsát fedő Tulcsai szandzsák (Tulcsai, Babadagi, Harsovói, Macsini, Konstancai és Medjidiéi kaza) török összeírás szerinti (1877) 165 ezer lakosának etnikai hovatartozása: a legjelentősebb csoportot 31,2%-kal (51,4 ezer) a bolgárok és a statisztikában velük egy kategóriába vont oroszok alkotják, a tatárok aránya 26,2 % (43,3 ezer). Mellettük élnek a területen románok (17,3% = 28,5 ezer), törökök (13,9% = 22,9 ezer), németek (2,8% = 4,7 ezer), görögök (2,0% = 3,3 ezer), zsidók (1,8% = 2,9 ezer). A Tulcsai szandzsáknál egy kis déli szegéllyel nagyobb Román Dobruzdza az 1900-as román összeírás szerinti, összesen 267,8 ezer fős lakosságának 91,8%-a román, a legnagyobb kisebbség a török 2,2%-kal (6 ezer) és a görög 1,6%-kal (4,2 ezer). Ezen belül az északi Tulcsa megyében a románok aránya 92,9% (a legnagyobb kisebbség a görög 2,4%-kal), a déli Konstanca megyében 90,7% (a legnagyobb kisebbség a török 2,9%-kal). A statisztikák viszonylagosságára, politikai célú manipuláltságára utal, hogy az 1905-ös északi és az 1910-es déli összeírás összesen 163,0 ezer (37,1%) bolgárt talál Dobruzsában: északon 30,6 ezret (19,5%), délen 132,4 ezret (46,9%) – miközben pár évvel korábban úgymond nem érték el a 2,9%-ot sem.³²

Észak-Dobruzdza annektálása igen nagy kihívás elé állította Románia *ius sanguinis*, vér szerinti állampolgárság-felfogását. Az 1866-os alkotmány harmadik cikkelye szerint „*román területet nem lehet idegen lakossággal benépesíteni*”, míg a kilencedik cikkely alapján „*bármely államból származó román személy, tekintet nélkül állandó lakhelyére, azonnal politikai jogokhoz juthat, ha azt a parlament megszavazza*”. A *ius sanguinis* elve tehát a román állampolgárság megszerzésének kizárólagos alapját képezte; és a szomszédos országokból származó román nemzetiségűek („*români de origine*”) azonnal elnyerték az állampolgárságot.

Az 1866-os alkotmány egyik alapelve kizárta a külföldieket a politikai jogok gyakorlásából (6. cikkely). Ehhez hozzá kell tenni, hogy a politikai jogok Romániában a privilégiumok kiterjedt körét érintették, mint például a földbirtokhoz való jogot és az állami hivatali apparátusban való elhelyezkedés lehetőségét (13. cikkely). A román politikai elit különleges politikájával közvetlen kapcsolatot teremtett az állampolgárság és bizonyos civil jogok és gazdasági tevékenységek gyakorlásának joga között. A muzulmán román **így** lehetett egyszerre szimbolikusan befogadott és adminisztratív értelemben kirekesztett.

Törvények sorával, melyek egyfelől a bírászkodás rendszerét (1909; módosítva 1911-ben, 1912-ben, 1913-ban), másfelől a politikai jogokat (1909, 1910, 1919) és a helyi közigazgatást (1913) szabályozták, megvalósították Románia és Dobruzdza jogharmonizációját.

32 101. Dobruzdza felosztása, 1878–1947. *Transindex*, Letöltés helye: terkeptar.transindex.ro; letöltés ideje: 2016. 07. 25.

A gyakorlatban a következő folyamatok zajlottak le Észak-Dobrudzsa Romániához való integrálásával: 1) Dobrudzsa román nemzetiségűekkel való benépesítése; 2) a tartományi földbirtokok államosítása; 3) a tartomány kulturális homogenizációja; 4) a bukaresti politikai elit érdekeit képviselő erősen centralizált hatalom révén a regionális ellenállás megtorése; 5) Dobrudzsa nem román gazdasági elitjének a politikai jogokból történő kizárása.

Az államilag támogatott etnikai kolonizáció következtében Dobrudzsa lakossága drámai növekedésen ment keresztül: 1878-ban hozzávetőleg 165 000 lakosa volt, 1900-ban 267 ezer, 1912-re pedig 368 189-re gyarapodott.

Minderről 1920-ban sem az akkori erdélyi magyar elit, sem a német elit semmit nem tudhatott. Arról sem, amiről Mikó Imre 1944-es dolgozatában tudósít: *„A változó kormányok egy dologban következetesek voltak. Kisebbségpolitikájukat Brătianu Ionelnek a békekonferencia [Trianon] után tett kijelentése irányította: most aztán figyelje meg a világ, hogy fognak Romániában a kisebbségek eltűnni! Nagy ellenfele, Maniu is azt vallotta: vagy mi, vagy ők!”*³³ Mindezt a dobрудzsai, román szempontból sikeres példa alapján állíthatták.

Szelektív román kisebbségpolitika

Röviden összefoglalom a román kisebbségpolitika legfontosabb jellemzőit. Az 1918. december 1-jei Gyulafehérvári Nyilatkozat, illetve az 1919. december 9-én Párizsban aláírt kisebbségi szerződésben szereplő ígéretek, kikötések nem valósult meg szinte semmi. Ezek fő kitételei nem kerültek bele sem az 1923-as, sem az 1938-as román alkotmányba. A két világháború közötti időszakban a kisebbségek jogi státusza nem volt tisztázott.

Az impériumváltás velejárója volt a korábbi magyar közigazgatási réteg, értelmiségi tömegek elbocsátása, egzisztenciális ellehetetlenítése, célja a kisebbség politikai elitjének a felszámolása. Az állampolgárság megadásának a feltételei diszkriminatív módon zajlottak, ugyanis a területen élő románok automatikusan állampolgárokká váltak a határváltozást követően, míg a magyarságra/kisebbségekre ez a tétel nem vonatkozott – tőlük 4–6 éves folyamatos helyben lakást és bejelentett lakcímet vártak el.³⁴

33 Mikó Imre: Az erdélyi magyarság sorsa a világháború után. In: Deér József – Gáldi László (szerk.) *Magyarok és románok*, I–II. kötet. A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve: Budapest, 1943. 213. Letöltés helye: www.adatbank.transindex.ro; letöltés ideje: 2016. 07. 28.

34 A kisebbségi szerződésbe foglalt, az állampolgárság megállapítására vonatkozó alapelv az állampolgársági törvény 1939-es módosításával lépett érvénybe: a közben eltelt 20 év alatt a magyarok tömegesen hagyták el, kényszerűségből, az országot. Lásd: A romániai magyarság története 1919–1940. In: Barabás Béla – Diószegi László – Enyedi Sándor – Sebők László – R. Süle Andrea: *Hetven év. A romániai magyarság története. 1919–1989*. Letöltés helye: www.adatbank.transindex.ro; letöltés ideje: 2016. 07. 28.

Az 1921-es földreformot országrészenként változóan, különböző hatáskörrel és céllal hajtották végre. Az okirálási agrártörvény alapjaiban, célkitűzéseiben és intézkedéseiben egyaránt szociális törvény, szociálpolitikai beavatkozás. Erdélyben viszont a birtokok kisértéke a román nép és vezetőinek közmegegyezése szerint nemzetpolitikai célokat követett.³⁵ A földreformtörvény alapján Erdélyben 212 803 román, 45 628 magyar, valamint 15 934 szász és sváb részesült a földosztásból, ugyanakkor az 1930-as népszámlálás szerint az etnikai megoszlás a következő volt: román 3,23 millió, magyar 1,48 millió, német 540 ezer. Az arányok egyértelműen mutatják a korabeli állam szándékait és a kisebbségekkel szemben folytatott diszkriminatív politikát.

A román állam iskolapolitikája: tanügyi törvényekkel korlátozták, illetve irányították a kisebbségeket. Az 1919–1920-as tanévben a Kormányzó Tanács koncepciója szerint a kisebbségek oktatására a felekezeti iskolákban nyílt elsősorban mód. A magyar nyelv jórészt kiszorult az állami iskolákból: 900 elemi iskolában szűnt meg a magyar nyelvű tanítás, a magyar nyelvű állami felsőfokú oktatást az 1919-es év kezdetén felszámolták, a magyar nyelvű középfokú oktatás az állami iskolákban a húszas évek közepére gyakorlatilag megszűnt. A békeszerződések ratifikálását (1921. július 26.) követően a romániai kisebbségek anyanyelvi oktatásának háttérbe szorítása erősödött. Az oktatásügyi kormányzat, Anghelescu közoktatási miniszter vezetésével a még mindig erős felekezeti iskolahálózat ellen indított támadást. A döntő többségben magyar lakosságú Csík megyében egyáltalán nem volt magyar nyelvű állami oktatás.³⁶ Az egyházak vonatkozásában elismerték az egyének vallásszabadságát és hirdették az összes felekezetek közötti egyenlőséget. Gyakorlatban más volt a helyzet. Az 1923-as alkotmány 22. paragrafusa értelmében az ortodox uralkodó egyház a román államban, a görög katolikus egyháznak pedig elsőbbsége van a többi felekezettel szemben. Az évezredes múltú erdélyi római katolikus egyházat az 1918-as vallásügyi törvény nem sorolta a jogi személyiségekkel rendelkező egyházi szervezetek közé. Megszüntette és a szatmári püspökséggel egyesítette a 900 éves nagyváradi püspökséget, és helyette egy újabb görög katolikus püspökség létrehozását engedélyezte. Az egyházak gazdasági helyzete az 1921-es földreformnak köszönhetően jelentősen instabillá vált. A nagyváradi, gyulafehérvári, temesvári és szatmári római katolikus püspökség birtokainak 95%-át, az erdélyi és a Királyhágón túli református egyház területeinek 45%-át sajátították ki. A magyar egyházak vagyonuk megmaradt töredékéből kényszerültek segíteni a román kormány által alig támogatott felekezeti iskolákat, ellátni a művelődésben rájuk háruló feladatokat.

A szászok és a svábok viszonyulása pragmatikusnak mondható: kisebbségek voltak a dualizmus korában is, ugyanakkor bíztak a Gyulafehérvári Nyilatkozat megfogalmazóiban.

35 Venczel József: *Az erdélyi román földbirtokreform*. Minerva: Kolozsvár, 1942.

36 Barabási Endre: *A magyar iskolaügy helyzete Romániában 1918 – 1940 – 1941*. Kecskemét, 1944.; Barabás et. al.: *Hetven év*, i.m.

Elindult az elmagyarosodott „sovábok” visszánémetesedése – a román hatalom az elmagyarosodott svábokat német iskolába kényszerítette, miközben a szatmári svábok jelentős része küzdött magyar identitásáért. Az oktatás területén a németek engedményeket kaptak, iskoláik közül többnek megadták a nyilvánossági jogot, érettségit rendezhettek – a legtöbb magyar középiskola nem.

A román hatalmi manipuláció egyik eszköze a demográfiai adatok torzítása. 1910-es népszámlálás szerint a mai Szatmár megye területén megszámláltak 166 369 (62,3%) magyart, 6709 (2,5%) németet. Az 1930-as román népszámlálás adatai: magyar 95 104 (42,2%), német 24 893 (8,2%). 1920-ban nem volt népesség összeírás, de Bukarestben kiszámolták és megadták a lakosság számát és megoszlását. Ekkor a szatmári németek arányát 13%-ra becsülték. Egyes szász/német vezetők félszázezer identitását veszített némettel számoltak. A szebeni tanár, és 1933–41 között a stuttgarti Deutsches Ausland-Institut vezetője, Richard Csaki³⁷ írta 1925-ben: *„Rajtunk múlik, hogy ezt a csodálatos folyamatot gondosan fenntartsuk, a nagy német népbe ezt a kb. 50 000 lelkes növekedést beépítsük.”*³⁸

Erdély, Bánság: magyarok és németek

A dualizmus kori magyar kisebbségpolitika bemutatása során láthattuk, az erdélyi-bánsági németnyelvű közösségek inkább vélt, mint valós sérelmek miatt tiltakoztak a magyar kormányok kisebbségpolitikája ellen. Ezt állíthatja a mai elemző, de a korabeli polgár fájdalma akkor is valós, ha annak kiváltója egy nem teljesen feltárt vagy félreismert esemény illetve döntés. Emiatt szinte semmi esély nem volt arra, hogy 1919 után a két vesztes etnikai csoport, a magyar és a német egymás felé forduljon és közösen keresse a román hatalom asszimilációs politikájának ellenszerét.

A magyar-német kapcsolatok építését nem segítette elő a két anyaország nemzetpolitikája sem. Magyarország alig egy évtized után a revízióban látta a helyzet kezelésének esélyét, Németország a 30-as években radikalizálódott, ez a német kisebbségi vezetőkben is fokozott várakozásokat keltett. De a fasiszta propaganda zavart is okozott, több német vezető kiutat keresett. Ha Berlin politikáját visszautasítják, a németségük kérdőjeleződik meg, igaz: áttételesen. Ha elfogadják, a domináns hatalom számára válnak politikailag

37 Csaki, Richard (1886–1943) – szász tanár, muzeográfus, politikus, az erdélyi Német Szövetség (Verband der Deutschen in Rumänien), 1933-tól a stuttgarti Deutsches Ausland-Institut vezetője és a helyi műegyetem tanára.

38 *„An uns liegt es, diesen wunderbarer Vorgang sorgsam pflegen, das große deutsche Volk wird Zuwachs an etwa 50000 Seelen einheimen.”* (Fordítás: B. B.) Idézi: Jakabffy Elemér: Mussolini szelleme Szatmár vidékén. *Magyar Kisebbség*, 1926/2, 197–200.

nem kívántta. Ez a dilemma a legfontosabb magyarázata annak, hogy az 1933-as romániai választásokon a német kisebbség történelmi veszteséget szenvedett.³⁹

A kérdésfelvetés, hogy a Romániában kisebbségi sorba került magyarok és németek miként viszonyultak egymáshoz, lényegében hasonló céljaikhoz és a másik küzdelméhez, egy viszonylag kevésbé kutatott kapcsolattörténet. A világháborúk közötti időkben túl közeliak, jelen idejük voltak az események, az elméleti megalapozottságú vizsgálatokra akkor még nem lehetett sort keríteni. A második világhégest követő, Közép-Kelet-Európa országaira kiterjedő kommunista hatalmi berendezkedés lehetetlenné tette az ilyen elemzéseket. Csak 1990 után, a kommunizmus bukásával jött el a téma kutatásának a lehetősége. Született ide sorolható munka, de kevés. Ezek közé tartozik Baumgartner Bernadette *Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között, 1918–1940 c. doktori tézise*,⁴⁰ amely a Szatmár megyei németek világháborúk közötti nemzeti ébredését, a német identitás erősítésének az esélyeit vizsgálja. A tézis nem a két nemzeti közösség egymás közötti kapcsolatait elemzi, de a téma kifejtése szükségessé teszi a román állam fennhatósága alá került németek helyzetének a bemutatását, és a magyar-német kapcsolatokra is kiterő röviden.

Figyelmet érdemel a www.minorities.blog.hu oldalain futó Többség-kisebbség határán c. blogbejegyzés, ahol egy, a romániai németeknek szentelt, háromrészes bemutató található.⁴¹ A blog szerint egy dolgozatot adnak közre három részben.⁴² A szöveg korrekt, de alig lép túl az ismert jelenségek körén. Néhány olyan szerzőt, forrást is idéz, akikre viszont érdemes odafigyelni. A sorozat 3. részében az akkori magyar lapok németiség-képével is foglalkozik.

Az első, itt említett szöveg szerzője egy szász író, a *Hitel* 1935/4-es számában jelent meg. Wolf von Aichelburg *Az erdélyi német–magyar együttműködés lehetőségeiről* c. írása egy erdélyi szász helyzetértelmezése, miután 1933-at követően a német identitás kérdése újfogalmazódik. A felfutó nemzetiszocializmus eszmerendszere ötvözni igyekezett az ipar miatt megerősödött rétegek erejét a völkisch mozgalom régi rend iránti vágyával. Hitler rátalált az élettér témára, ez jó alapot szolgáltatott az addig nem létező, ám Németország megújításához elengedhetetlenül hozzátartozó nemzetiszocialista külpolitikai irány

39 Minden erdélyi szász város vezetését elvesztették (Brassó, Segesvár, Medgyes, Beszterce – ezek évszázadok óta az övék voltak). A román többség a magyarokat preferálta helyükben.

40 Baumgartner Bernadette disszertációjának tekintélyes irodalomjegyzéke egyetlen olyan tételt sem tartalmaz, amely a világháborúk közötti időszak romániai magyar–német kapcsolatokat elemezné. Letöltés helye: www.idi.btk.pte.hu; letöltés ideje: 2016. 06. 01.

41 A romániai németek nyomában, I–II–III. rész. *Minorities Blog*, 2015. augusztus 18. Letöltés helye: www.minorities.blog.hu; letöltés ideje: 2016. 07. 25.

42 A dolgozat szerzőjéről nem találunk információt, de a blog működtetőjének Facebook közösségi oldalán talált levelezési címe Kispál Richárdhoz, a szegedi egyetem politológus mesteri hallgatójához vezet el.

meghatározásához, másrészt jól eltalált üzenet volt, amely elmosva az államhatárokat újra egy egységes, erős tömböt vizionált.⁴³ Erre az eszmei háttérre utalva, Aichelburg ír arról, hogy a magyarok és a németek közös erdélyi sorsa hasonló, hidak épültek ki, bár vannak ellentmondások. Következik az a számunkra fontos üzenet: „*A két, Erdélyben élő, magában álló nemzetrészre további, még szorosabb sorsközösség következik azokból a népiséget állandóan fenyegető veszélyekből, melyek a sorokat*⁴⁴, különösen ma, ismét összezárkózásra kényszerítik. Így teremtdött meg az az egyéni sajátosságú sorskeret, mely mindenikünkben gazdag, nevükön nem nevezhető érzelmeket kelt ebben a névben: ‘Erdély’. Az együttműködéshez szükséges jóakarat mindkét oldalon megvan, csak hogy ezt még sokféle, részben külső, részben belső beállítás zavarja.” Előítélet mentességre van szükség mindkét oldalon, hogy Erdélyben mindkét fél megtalálja közös hazáját – ez Aichelburg következtetése.

Pukánszky Béla könyvet szentelt a szászok és a magyarok kapcsolatának.⁴⁵ A könyvet a *Hitel*-ben Zathureczky Gyula mutatta be, azt állítván róla: könyvnél több, cselekedet.⁴⁶ A szerző említi az oktatás és az egyház ügyét. A dualizmus kezdeti éveit alatti passzivitásuk után a szászoknak választaniuk kellett: továbbra is félre állnak, vagy utat keresnek a magyarság felé. Utóbbit választották – igaz, az 1890-es nagyszebeni gyűlésen a közlekedés-pártiak mindössze 1 szavazattal kerekedtek felül. Egy új mozgalom is jelentkezett Rudolf Brandsch⁴⁷ vezetésével, az úgynevezett „zöld szászok” mozgalma. Brandschék bár kormánypárti képviselők voltak, kormányellenes agitációt fejtettek ki az országban élő némettség körében. A többség elítélte Brandschékat, Tisza István kemény szavakkal illette őket. Ezt követően Brandsch társaival együtt kilépett a kormánypártból.

Pukánszky azon kevesek közé tartozott, aki fontosnak tartja idézni Friedrich Teutsch püspököt. Könyve utolsó fejezetének a címét a püspöktől vette át, aki az 1916-os budapesti román betörés után Budapesten, a Deák-téri templomban összesereglett menekült híveknek mondta: „*Otthonunkat elvesztettük, de megtaláltuk hazánkat!*” A püspök emelte fel ismételten szavát a magyar-német barátság mellett. 1918 októberében még a szász

43 Ströckert Dávid: *A harmadik birodalom németéggpolitikája Magyarországon. Doktori disszertáció.* Pázmány Péter Katolikus Egyetem: Budapest, 2014.

44 Értsd: sorainkat.

45 Pukánszky, 2004. Erdélyi szászok és magyarok, i. m.

46 Zathureczky Gyula: Erdélyi szászok és magyarok. *Hitel*, 1943. (2). Letöltés helye: http://hitellapszamok.adatbank.transindex.ro/1943_2/003ZathureczkyGyula_egyretegu.pdf, letöltés ideje: 2016. 06. 01.

47 Rudolf Brandsch (1880–1953) – erdélyi szász politikus, parlamenti képviselő 1910–19 között Budapesten, majd 1919–1933 között Bukarestben, kisebbségügyi államtitkár Iorga kormányában (1931–32). 1918-ban a magyar állam területi egysége mellett foglalt állást, majd 1919 januárjában, miután tárgyalta I. Maniuval, a Szász Nemzeti Tanács Medgyesen elfogadta és üdvözölte Erdély Romániához való csatlakozását. Vallotta, a romániai kisebbségi törvénynek különbséget kell tennie az államhoz lojális németek és az új hatalmat elutasító magyarok között. Egyik kezdeményezője volt az 1922-ben megalakult Európai Német Népcsoportok Szövetségének, melynek célja a különböző országokban élő németek összefogása volt. 1945-ben megpróbált fellépni a németek Szovjetunióba deportálása ellen, börtönbe zárták és itt is halt meg.

nagyválasztmány is az ő véleményének megfelelően foglalt állást: „A szász nép évszázados hagyományaihoz híven ebben a súlyos időben is szilárdan és rendületlenül ragaszkodik a magyar hazához. Abban a meggyőződésben, hogy hazánkat leghatékonyabban, mint németek szolgálhatjuk, kívánjuk, hogy a viszonyok újjárendezésénél a nemzeti kisebbségek egyenjogúsításának megvalósításával szabad életteret és teljes fejlődési lehetőséget biztosítsanak számunkra a politikai, társadalmi és kulturális élet minden ágában.”⁴⁸

Pukánszky szerint a szászok ragaszkodását Erdélyhez, hogy mennyire fontos volt számukra a termékeny együttélés szükségességének gondolata, a legmeggyőzőbben a 19. században keletkezett nemzeti daluk fejezi ki, melynek utolsó sorai így hangzanak: „Erdélyország, édes földünk, / drága jó szülőhazánk! / Áldott légy szépségeidért, / s tájaidnak minden gyermekét / egyetértés fogja át!”⁴⁹ Ez a dal a szász hazafiság része és kifejezője.

Gondolatmenetét Pukánszky így folytatja: „Új helyzetet teremtett a Harmadik Birodalom megszületése. Ezt követően a finom szálak elszakadnak és a szászság lelkében ismét a nagynémet gondolat lesz úrrá. Egyidejűleg halványul el bennük az erdélyiség gondolata is... Merőben új helyzet adódott, mely súlyos elhatározásokat kívánt a szász nép vezetőitől. Ezek a vezetők – írja Pukánszky – jónak látták népük hűségnyilatkozatával a hatalom új birtokosai felé fordulni, tőlük várva a szászság ősi jogainak intézményes biztosítását is.”⁵⁰ Pukánszky következtetése nem lehetett más: „a szász-magyar társadalmi érintkezés csakúgy alkalomszerű maradt és szűk térre szorult, mint a román-magyar barátkozás.”⁵¹

Végül idézem Heinrich Zillich erdélyi, *Siebenbürgen und seine Wehrbauten*⁵² c. könyve megjelenésekor már Németországban élő szász író elemzését és helyzetértékelését.⁵³ Miután Zillich utal a kiegyezés utáni idők megpróbáltatásaira, a szászok román hatalom felé fordulását így értékeli: „A román és magyar viszonyok közti különbséget azonban maguk a szászok is érezték. [...] Fájdalmasan érezték a szászok a keleti uralkodási módot azoknak a hivatalnokoknak a viselkedésében, akik rövidesen megjelentek körükben. Gyakran hiányos képzettségük és tudásuk következtében, ingadozó jogi szemléletük és megvesztegethető hivatalvezetésük folytán a jól berendezett életbe az a balkáni szellem tört be újkori enyhített formában, amely a török időkben már egyszer körülvette Erdélyt.” Zillichet Entz Géza idézte a *Hitel* 1942/7-es számában, és a leírt helyzetet így kommentálta: a területen egymás mellett élő magyar és német

48 Pukánszky, 2004. Erdélyi szászok és magyarok, i.m. 180.

49 „*Siebenbürgen, süsse Heimat, / unser teures Vaterland! / sei gegrüsst in deiner Schöne / und um alle deine Söhne / schlinge sich der Eintracht Band*“ A zeneszerző Johann Lukas Hedwig, a szöveg írója Maximilian Leopold Moltke volt. Letöltés helye: www.siebenbuerger.de; letöltés ideje: 2016. 06. 02. Magyar fordítás: Ritoók János. Letöltés helye: www.wikipedia.org; letöltés ideje: 2016. 06. 02.

50 Pukánszky, 2004. Erdélyi szászok és magyarok, i.m. 180.

51 Uo. 170.

52 Magyarul: Erdély és védőrendszerei.

53 Zillich, Heinrich: *Siebenbürgen und seine Wehrbauten*. Leipzig: Verlag Langewiesche, 1941.

nép egymás iránti érzéketlenségét és „magatartását sokban magyarázza egy általános, magyar és szász részről egyaránt elkövetett hiba: az, hogy történetírásunkban egymásról eddig nem igen vettünk tudomást.”⁵⁴

A svábok helyzete más okból sajátos, őket telepítették, ide hozták a modernitás kezdetén. A 18. század elején Magyarország népessége 3,5 millióra csökkent, főleg a törökök által uralt vidékek néptelenedtek el. 1686. szeptember 2-án megtörtént Buda visszafoglalása, de a felszabadító harcok még 1718-ig (Temesvár) folytak. 1689-ben Kollonich Lipót gróf, kalocsai érsek előterjesztette I. Lipót császárnak (1657–1705) a *Magyar Királyság felépítési tervét* (*Einrichtungswerk*). Ez indította el a benépesítést német telepésekkel. Az 1719-es Mercy-terv: a Bánság benépesítése német telepésekkel az Udvari Kamara szervezésében. A 18. századi betelepítésekkel megváltozott Magyarország etnikai térképe: a 15. század végén az ország 4–4,5 millió lakosának 80–85%-a volt magyar, a 18. századi 3,5 millióról 9,2 millióra nőtt népességnek a felét sem érte el a magyarság aránya. A legalacsonyabb arányszámúak közé tartozik a Bánság, ahová közel 70 éven át magyarok nem telepedhettek be.

A szatmári svábok ide érkezése magántelepítés. Az első magántelepítés 1689-ben Jány Ferenc pécsváradi apát kezdeményezésére indult meg. A kezdeti spontán telepítési akciók után, 1712-től gróf Károlyi Sándor, Magyarország egyik legnagyobb földbirtokosa indította el előkészített és szisztematikusan végrehajtott telepítések egész sorát, amely szintén az 1790-es évekig tartott. A két telepítés eltérései jelentősek: Bánságban párhuzamos helyi világok alakultak ki, több városban a helyi közösségek saját, külön vezetőt választottak (Temesvár: német és rác polgármesterek, Lugos: német és román, Nagyszentmiklós: német és rác), ezek egy ideig párhuzamosan, egymás mellett működtek. Szatmárban viszont a magyarok közé költöztették be a telepéseket, itt nem volt ritka a rivalizálás, identitások harca folyt, beszélhetünk magyarosodásról, bizonyos esetekben magyarosításról is.

Ez a helyzet változik meg a 19. században és immár a Bánságban is beszélhetünk magyarosodásról – miként utaltam már erre. Meddig és mennyire válik magyarrá a sváb – ezt a kérdést érintette a Versecen, német családban (Herzog) született, és elismert magyar íróvá vált Herczeg Ferenc országgyűlési képviselőként mondott, 1918-as parlamenti felszólalásában. Kijelentette: a németek nem gyöngeségből, nem apatikusan lettek magyar érzelműekké, ugyanis „világtörténelmi processzus vaskényszere alatt” a magyar számított a haladás képviselőjének – ezt Bécs is erősítette bizonyos döntéseivel. Próféciával folytatta: „Ha a magyarság egyszer maga is nemzetiséggé lesz a nemzetiségek között és többé nem államalkotó nemzet, ha a magyarság nem lesz többé maga Magyarország, akkor Önök, t. urak, t. magyar urak, bámulni és szörnyülködni fognak, mert látni fogják, hogy emberek, családok, egész vidékek, amelyekről azt hitték, magyarok, egyszerre csak arra ébrednek, hogy ők tulajdonképpen

54 Entz Géza: Szász író Erdély történelméről. *Hitel*, 1942. (7) 434–435.

*más vérből eredtek, nem magyarok. A bánsági sváb ma meghal a magyar szupremáciáért. De ha [...] megkezdik az állami egység likvidálását, akkor a németek cserbenhagyottnak érzik majd magukat, ha pedig a velük rivalizáló bánsági szerbek és románok az ő kárukra érvényesülni tudnak, akkor nincs az a földi hatalom, amely a svábokat vissza tudja tartani attól, hogy maguk is nemzetiségi alapon ne szervezkedjenek, és részt ne kérjenek a lakmározásból...*⁵⁵

1919 után visszanémetesedési folyamat indult el főleg a bánsági svábok körében. Ennek alapja, miként Franz Schmelzer temesvári ügyvéd 1919 áprilisában írta: a sváb „*Lelkének jellegzetessége az anyaghoz való ragaszkodás. Hajlama van az anyagelvűséghez, anélkül, hogy elvitatni lehetne tőle a fogékonyt az eszmék iránt is. [...] A sváb származású tisztviselő hajlamot mutat az asszimilálódásra, mert ezt karrierje így kívánja; a költő, az író, a festő, a zenész, stb., akiktől az idealizmust elvitatni nem lehet, saját népével szemben egoista: erőit és tehetségét idegen nemzet szolgálatába állítja, személyi előnyökért.*”⁵⁶

Összefoglalva és szükségképpen leegyszerűsítve a helyzetet: miközben a szászok és a magyarok történelem alakította, közös jegyeket is mutató erdélyi identitásuk alapján és vállalt értékek mentén keres(het)ték (volna) a közeledés útjait, a svábok és magyarok közötti kapcsolatot elsősorban modernizációs folyamatok, a polgárosodás és bizonyos presztízs-okok alakították.

Jakabffy és az erdélyi német kérdés

Jakabffy két évtizeden keresztül, 1922–42 között, kéthetente jelentette meg a *Magyar Kisebbség* c. nemzetpolitikai szemlét. Az első két évben Sulyok István a felelős szerkesztője, 1924-től vezette a lapot Jakabffy. 1923-tól társlapként kiadta a *Glasul Minorităților* c. lapot, amelyben román, német, francia nyelvű cikkek is megjelentek. A fontosabb cikkek kivonatát a francia nyelvű mellékletben, a *La Voix des Minorités* (1923) külön is közreadta. A lap időszakonként melléklapokat is kiadott: *Népnevelés* (1934-től), *Kisebbségi Iskolaügy* (1929–30), *Kisebbségi Jogélet* (1937-től). A *Magyar Kisebbség* megjelenésekor az egyetlen európai kisebbségi fórum volt, a politikai kérdésektől a jogi szabályozásokig, az iskolaügytől az irodalomig minden olyan kérdéssel és területtel foglalkozott, amely a kisebbségek szempontjából fontos volt.

55 Jakabffy – Páll, 1939. A bánsági magyarság húsz éve Romániában, i.m. 37.

56 Uo. 36.

A *Magyar Kisebbségben* (a továbbiakban MK) már a kezdetektől jelen van a német, illetve a magyar-német kapcsolatok kérdése, a fajsúlyosabb írások ebben a témában az 1930-as években születtek. A továbbiakban felsorolom ezeket az írásokat, a fontosabbak elemzésére visszatérek.

1. *A kisebbségek szolidaritása* (MK, 1922/4, *Románok rólunk* rovat): Röviden bemutatja a lugosi magyarok és németek összefogását.
2. *Fölpiszkálják a svábokat* (MK 1923/18, *Románok rólunk* rovat): Ismertetés a bánsági német kisebbséget a magyarok ellen uszító, a temesvári *Nádejdea*-beli (1923/349. sz.) cikkről; bő szemelvényekkel.
3. *Mussolini szelleme Szatmár vidékén* (MK 1926/6, *Románok rólunk* rovat): ismerteti Richard Csakinak az *Ostland* 1926/2. számában megjelent cikkét a szatmári svábokról; statisztikai adatokkal.
4. *Asszimilált nagyok és kicsinyek* (MK 1930/21, *Románok rólunk* rovat): Jakabffy előadása a Magyar Párt szatmári kultúrestélyén, 1930. október 26-án.
5. *Bleyer Jakab halálához* (MK 1934/1, *Más nemzetiségek helyzetképeiből* rovat): nekrológ az irodalomtörténész politikusról, több budapesti német lap szerkesztőjéről, német kisebbségi vezetőről.
6. *A Szatmár-Nagykároly vidéki kultúrharca* (1934/11-12, *Folyóiratok szemléje* rovat): a tanulmányt elsőként a budapesti *Katolikus Szemle* közölte (1934/6), ezt ismerteti a cikk.
7. *A magyarországi németek ügyéhez* (1935/17, *Románok rólunk* rovat): Elmélkedés az 1935. évi magyarországi választások kapcsán.
8. *Magyarok és németek Romániában* (MK 1937/8, *Más nemzetiségek helyzetképeiből* rovat): a szöveget Budapesten Szekfű Gyula szerkesztésében megjelenő *Magyar Szemle* 1937/4. számából vették. A szerző azt vizsgálja, miért hiányzik a magyar(országi) közvélemény miért nem empatikus, miért nem megértőbb az utódállamok kisebbségei iránt.
9. „Umvolkung”. *Isbert és Theil urak figyelmébe* (MK 1938/1, *Statisztikai közlemények* rovat): válasz Otto Albert Isbert *Deutsche Arbeit* (1937/7), ill. *Volk im Osten* (1937/5-6) lapokban megjelent, Jakabffy *Magyar Szemlében* közölt dolgozatával polemizáló írásaira.
10. *Némedi Lajos: A németiség magyar szemmel* (MK 1939/5, *Könyvek szemléje* rovat): részletesen ismerteti Némedi Lajos: *Das Gesamtdeutschtum im ungarischen Blickfeld* c. könyvét, kiadta Neue Heimatblätter, 1938.

11. *Hungaricus Viator és a Kronstädter Zeitung vitájához* (MK 1939/6, *Románok rólunk* rovat): ismertetés a magyarországi németek helyzetéről.
12. *A szálka és a gerenda históriája* (MK 1939/7-8, *Folyóiratok szemléje* rovat): A háború előtti magyar nemzetiségi politikára történő utalással szemelvényeket közöl Bernhard H. M. K. von Bülow kancellár *Deutsche Politik* c., 1916-os munkájából.
13. *Katolikus magyarok és németek* (MK 1942/3-4, *Folyóiratok szemléje* rovat): bemutatja, hogy a milyen problémákat okoz az a rendelet, miszerint a Romániai Német Népcsoport vegye át a német nyelvű hitvallásos [felekezeti] iskolákat, legyenek ezek német nemzeti iskolák, és foglalkozik azzal is, hogyan kísérlik meg e problémák megoldását.

Összesen 13 szöveg, műfajilag 1 nekrológ, 1 előadás, 2 vitairat, 3 elemzés és 5 ismertető cikk. Nem sok, hiszen 20 éves időszak írásait/reflexióit vesszük számba. A 13 szöveg elemzésünk szempontjából lényegében akkor számítana jelentősnek, ha valamennyi a romániai németek illetve az itteni magyar-német kapcsolatok helyzetét elemezné. Csakhogy több szöveg (felsorolásomban a 2, 3, 10, 11 számúak) kontextuális, ismertetés vagy egy adott helyzetre adott válasz.

Jakabffy témánk vonatkozásában egyik legfontosabb dolgozatát, a *Magyarok és németek Romániában* c. tanulmányt, mint fentebb látható, a *Magyar Szemle* közölte elsőként. Még egy megjegyzés Jakabffyt illetően: a német kisebbséggel foglalkozó kutatók nem ismerik a munkásságát, jelen dolgozat előkészítése során nem találtam Jakabffyra történő utalást. Baumgartner Bernadette doktori tézisének szakirodalmi jegyzékében több Jakabffy dolgozatot idéz, de a tézisben egyik itt idézettre sem történik konkrét utalás.

Időrendben az első, témánk szempontjából fontos Jakabffy dolgozatot (*Die Auseinandersetzung in der Sathmarer Frage / Szembesítés a szatmári kérdésben*) a *Nation und Staat* bécsi folyóirat közölte 1933-ban. Az Európai Nemzetiségi Kongresszus 1927-től kezdődően adta ki a lapot, melynek vezetői között ott voltak a magyarországi és erdélyi németek képviselői is (Jacob Bleyer, Rudolf Brandsch). A lapot könyvtárakban, világhálón nem sikerült megtalálnom, ezt a Jakabffy dolgozatot nem olvastam.

Jakabffy – a magyarosodás összefüggései

Jakabffynak a témánk szempontjáról legfontosabb dolgozata a *Magyarok és németek Romániában*. Fontos még az asszimilációról tartott szatmári előadása (*Asszimilált nagyok és kicsinyek*), mely elsődlegesen nem a világháborúk közötti magyar-német kapcsolatokat taglalja. Illetve a jelen tanulmányban már többször idézett, Jakabffy és Páll György által jegyzett, *A bánági magyarság húsz éve Romániában, 1918–1938*. c. kötet bevezetőjében és egyik fejezetében (A magyar társadalom átalakulása) fogalmaz meg állításokat, illetve ír le a kortárs szakértő hitelességével fontos folyamatokat.

Bár időrendben későbbi, mégis a bánági magyarság helyzetét bemutató kötet német-ségre vonatkozó anyagával indítok, mivel ebben az impériumváltástól kezdi a helyzet bemutatását. Könyvükben, a hatalomváltás eseménysorának a bemutatását követően Jakabffy a váltás etnikai vonatkozásait elemzi.⁵⁷ Igen rövid idő alatt jelentős társadalmi átrendeződés ment végbe, ami jelzi, hogy a dualizmus kori magyarosodás közelről sem volt lezárt folyamat. „Véglegesen elvesztette a bánági magyarság az átmenetnek ezen éveiben régebbi hű fegyvertársait, a bánági svábok nagy részét és megindult leválási folyamata cionista alapon a bánági magyar ajkú zsidóságnak is. Mindkét folyamatnak logikus történeti okai voltak.” – írja Jakabffy.⁵⁸ A kontextusról még kifejti: „A világháborút követő októberi forradalom előtt a Bánág városainak polgári rétegei a románok és részben a szerbek kivételével még szinte egységesen magyarnak vallották magukat. Nem volt akkor még a mai értelemben vett nemzeti öntudatuk a bánági sváboknak. Hogy miért nem, erre nézve talán magyarázatot nyújt Metzger Márton dr. prépost, a bánági svábság egyik kiváló fiának megállapítása, aki a Magyar Kisebbségben ezeket írja: 'A teljes polgári egyenlőség, a faji, vallási és tradicionális szokások bölcs megbecsülése, a hazájuk javát komolyan akaró magyar állampolgárok őszinte szeretete, a hivatalok betöltésénél teljes egyenlőség eredményezte azt, hogy Magyarországon magyar érzésű volt minden valamirevaló sváb'.⁵⁹ Sokszor a nem magyar eredetű nemesi társadalom is síkra száll a magyar nemzeti gondolat mellett, aminek érdek-okai is vannak.

Jakabffy az elmagyarosodók két kategóriáját különbözteti meg: a nemesi és a polgári érdekérvényesítés mentén. Ismeretes, hogy a bánági betelepítések (18. század) idején Bécsből, Laibachból⁶⁰, Tirolból, Csehország és Szászország különböző vidékeiről iparosok kerültek ide, sokan közülük tekintélyes vagyona tettek szert. A vagyon valamint „a társadalmi kapillaritás elve arra készítette őket, hogy összeházasodással a magyar nemesi társadalomba jutni igyekezzenek. És valóban, a 19. század első felében már alig akadt a Bánágban olyan

57 Egy szövegközi megjegyzésből tudjuk, a könyvnek ezt a fejezetét Jakabffy írta.

58 Jakabffy – Páll, 1939. A bánági magyarság húsz éve Romániában, i.m. 30.

59 Idézi Jakabffy – Páll, 1939. A bánági magyarság húsz éve Romániában, i.m. 35.

60 Ma: Ljubjana, Szlovénia.

nemesi család, amelynek tagjai között ne találtnánk ez iparoscsaládok soraiból feleséget vagy menyet. A családi kötelék aztán azt a magyar nemzeti szellemet, amely a nemesi társadalomban már egyetemessé vált, tovább juttatta a polgári elemek közé. Ennek folyományaképpen [...] az 1848–49-ben a magyar szabadságharcban már nem a nemesi előjogokért, hanem kizárólag a magyar nemzeti jogokért folyt a küzdelem, akkor ez a bántási német polgári elem is teljes lelkesedéssel a magyarság ügye mellé áll.”⁶¹ „Ez a heroikus küzdelem aztán végérvényesen összeolvasztotta a városi német polgári elemet az immár kiváltságaitól megfosztott magyar nemesi társadalommal.”⁶² Végül utal Jakabffy az őszirózsás forradalom⁶³ hatására, minek következtében a „nemzetköziség mákonyából” felébredvén, minden etnikai közösség nemzeti alapon kezdte keresni jövője megalapozását.

Még egy Jakabffy megállapítás kívánczik ide: „A némiképp elhalkult román és szerb propaganda mellett a háború folyamán azonban egy új, a nagy-német keletkezett. Ennek nyomai a Bánságban eleinte csak szórványosan mutatkoztak, képviselői főleg a távolból igyekeztek céljukat elérni, a sváb tömegeket a magyarságtól elfordítani. Ezt a propagandát külföldről irányították és ettől a legmagasabb német körök sem állottak távol,”⁶⁴ és akár előhangnak is tekinthető az 1930-as évek német politikájához.

Jakabffy: a svábok leválása

Herczeg Ferenc képviselőházi felszólalását, Jakabffyra történt utalással már idéztem. A már szintén idézett Franz Schmelzer⁶⁵ írja a *Schwäbische Volkspresse* 1919. április 2/3/4/5-i számaiban: „A sváb mindég szeretett idegen nyelveket tanulni, ebben előnyt látott, így a magyar nyelvvel sem tett kivételt. Mivel a magyar nyelvet az urak nyelvének tekintette, társadalmi emelkedést látott abban, ha gyermeke magyarul megtanult. Ezért igen sokan cserébe adták gyermekeiket magyar vidékekre. A magyar vidékekről hazatérő gyermekek önkéntelen terjesztői lettek a magyarosításnak. ...Később szelíd kormánynyomás is érezhetővé vált, amivel szemben a svábság érzéketlenséget tanúsított, nem törődött vele sokan még örültek is, hogy így kevesebb költség lesz az iskoláztatással, nem kell idegen helyekre küldeni a gyermekeket otthon is tanulhatnak magyarul. (A románoknál, szászoknál és szerbeknél – fejlettebb nemzeti öntudatuk mellett – ez nem ment ilyen könnyen.)”⁶⁶ Ezzel magyarázható, hogy a

61 Jakabffy – Páll, 1939. A bántási magyarság húsz éve Romániában, i.m. 28.

62 Uo. 34.

63 A Károlyi vezette ún. népköztársaság káoszt, törvénytelenséget és csődöt hozott. Rövid idő alatt általánossá vált a kiábrándulás.

64 Jakabffy – Páll, 1939. A bántási magyarság húsz éve Romániában, i.m. 7.

65 Jakabffynál: Schmelzer Ferenc.

66 Jakabffy – Páll, 1939. A bántási magyarság húsz éve Romániában, i.m. 32.

svábok, idézi Jakabffy Schmelzert, nem igényeltek német gimnáziumot, aki kulturális pályára készült, magyar középiskolába iratkozott. A szerző felteszi a ma is sokak számára kardinalis kérdést: *„vajon a magyar kormánynak eljárását velünk szemben lehet-e bünyösnek, erkölcstelennek bélyegezni? Megítélésem szerint aligha! Az akkori korszellem követelte ezt így. Ez volt a politikai divat mindenütt, mi svábok pedig ezzel egyetértettünk.”*⁶⁷

Nem csoda, hogy német források nem szokták idézni Schmelzer német nyelven közölt terebélyes dolgozatát. Mivel a kutatóként akkurátus Jakabffy a Schmelzer-dolgozathoz semmilyen megjegyzést nem idéz, el kell fogadni, hogy véleményével sokan azonosultak. További példaként utal Franz Blaskovits (Ferenc) nagyprépostra, évtizedeken keresztül volt a bánsági svábok egyik jeles vezetője, aki a budapesti képviselőházban mondott beszédében fejtette ki, hogy a svábok részéről még az Apponyi-féle törvénycsomag ellen is kevés bírálat érkezett, mert úgy tekintették, hogy az új jogszabály anyagi szempontból előnyös, terhek-től szabadítja meg őket. Harmadik idevágó példájával Josef Striegl tanárt, a Sváb Nemzeti Tanács elnökét idézi, aki a *Temesvarer Zeitung* 1918. november 20-i és 22-i számaiban írja a bánsági svábokról: *„Nevelés, szükségesség és célszerűség, saját elhatározás és külső nyomás okozták, hogy mi, németek, kiváltképp pedig a mi sváb intelligenciánk nagy részben felszívódott a magyarságba. Sőt némelyik közülünk pápább volt a pápánál és büszke volt arra, hogy jobb magyarnak tartják, mint a törzsökös magyart. Ebben a tekintetben én is el akarom mondani a saját mea culpámat. A világháború véres hullámaiból feltűnt wilsoni elvek azonban felvilágosítottak és megtanítottak bennünket arra, hogy a legkisebb nemzetnek is megvan a joga az élethez, ennek folytán mindenkinek, akinek kebelében nem aludt ki minden érzés népe iránt, újraorientálódnia kell és ez új tájékozódás szerint magát németnek, svábnak vallania. Az anyanyelv jogát érinthetetlen talapzatra kell emelni és minden magyarországi németet egy táborba vezetni. Csak egyesült erővel, szigorú nemzeti öntudattal tudjuk népiségünket megmenteni. Magától értetődően ennek a nemzeti öntudatnak nem szabad érintenie a hazához való tartozás tudatát és hűségét.”*⁶⁸

Új helyzetben változik a hang: Josef Striegl immár az új, 1918. november 3-án alakult Sváb Nemzeti Tanács (Schwabenrat) elnökeként keresi az utat. Álláspontja érthető és világos: mindenki tekintse lezártnak a múltat, és álljon a nehéz időkben a sváb nép, az anyanyelv és kultúra szolgálatába. A Tanácsot tényleges előjárói (Kaspar Muth és Blaskovits) kezdetben a magyarság iránt barátságos szellemben vezették. Ámde a külpolitika eseményeinek hatására a másik vonal is erősödött, és pedig a Német Néppárt ernyője alatt. A Néppárt a háború előtt a németországi Alldeutscher Verband hatása alatt volt, a vezetőjük a már szintén említett Rudolf Brandsch.

67 Uo. 38.

68 Uo. 38-39.

1918. december 8-án egy Muth és Blaskovits kezdeményezte népgyűlésen a svábok kiáltványt fogadtak el, amely a svábok nemzeti, kulturális és gazdasági célkitűzéseit tartalmazta, és céljuk a nemzetiségi kérdések gyökeresen megoldása, a nemzetiségek részére kulturális autonómia biztosítása volt. A kiáltványt eljuttatták Budapestre. Szinte azonnal támadásba lendült a másik oldal, a két sváb csoport közötti harcról tudósítanak Kaspar Muthnak a *Schwäbische Volkspresse* 1919. május 21/22/23/24-i számaiban közölt írásai. Leírja, hogy a politikai nézetkülönbségeket kivitték az utcára, magyarok elleni gyűlölködő plakátok jelentek meg. És egyre erősebben megmutatkozik a svábok és a szászok viszonyulása közötti különbség: „Azután életre hívták a *Deutsche Wachtot*. Ennek hasábjain naponta bizonyítékot szolgáltatnak nekünk arról, hogy milyen türelmetlen, sértő hangon kezeltetnek a magyar rokonszenv és annak ‘buta kreatúrái’. Ez az eljárás, ez az ízléstelen hang, ezek a tiszteletlenségek nekünk csak árthatnak, de semmi esetre sem használhatnak. Ezeket mi a leghatározottabban visszautasítjuk és elítéljük. Mi, svábok, kétszáz év óta ebben a hazában a magyarsággal megosztottunk örömet és bánatot, — és most, amikor ez a szerencsétlen nemzet szétmarcangolva lent fekszik, most, most legyen részünk abban a szégyenletes, csúnya szerepben, hogy éppen mi, mint ahogy bizonyos urak a mi zászlónk alatt cselekszik, naponta belerúgunk a haldokló oroszlánba?”⁶⁹ Muth cikkét így folytatja: „Amíg a szászok a magyarországi német blokkot nem hagyták el, addig egység volt köztünk. Amikor a szászok Románia mellett megnyilatkoztak, megkezdődött a tervszerű, rendszeres aknamunka a Sváb Tanács ellen. Rudolf Brandsch többször is megkísérelte, hogy a svábokat is belevigye a Románia mellett való állásfoglalásba. [...] Mi egyetértést akarunk más nemzetekkel, ők harcot akarnak, legalábbis a magyarokkal. Mi békés sváb otthont akarunk a saját országunkban, nekik a ‘Deutschland über Alles’ kell.”⁷⁰ Ez a harc egyre inkább túlterjedt Temesvár határain, megjelent Bánság kisebb városaiban is. Érthető módon, a helyi magyarok rokonszenve a Muth-féle csoport felé fordult.

A párizsi béketárgyalások során a Brandsch vezette csoport a román álláspontot támogatta, képviselőik Párizsba is kiutaztak. Ezenközben amerikai, francia, angol lapok képviselői megjelentek Temesváron, és Muth több alkalommal az „életképes”, nem bolsevik Magyarország⁷¹ mellett nyilatkozott, elegendőnek tekintette a magyar kisebbségi törvényben szereplő autonómiát közössége számára.⁷² A párizsi béketárgyalások előrehaladtával a sváb álláspont gyengült, Bánság kettéosztásával Románia és Jugoszlávia között az integritás, a Magyarországhoz tartozás képviselőinek a hangja elhalkult majd elhalt.

69 Idézi Jakabffy – Páll, 1939. A bánsági magyarság húsz éve Romániában, i.m. 41.

70 Idézi Jakabffy – Páll, 1939. A bánsági magyarság húsz éve Romániában, i.m. 42.

71 Utalás az őszirózsás forradalomra.

72 Több mint érdekesség: Muth nyilatkozatát, válaszait a külföldi sajtó képviselőinek a *Schwäbische Volkspresse* közölte, a magyar lapokból ezt kicenzúrázta a román ideiglenes hatalom.

A bánási svábok 1919. augusztus 10-i temesvári nagygyűlése elhatározta, hogy a svábok is a jövőben Romániához kívánnak tartozni, vagyis Bánságot csatolják Nagy-Romániához.⁷³

Jakabffy – magyarok és németek Romániában

A *Magyar Kisebbségben* megjelent, *Magyarok és németek Romániában* c. tanulmány a világháborúk közötti időszak német vonatkozású történéseire összpontosít. A dolgozat megjelenésekor, a 30-as évek második felében egészen más a politikai környezet, ekkorra a politika és közélet felelős szereplői közül sokan felismerték, hogy a magyarországi német és az utódállamok magyar közösségeinek a sorsa nagyon sok párhuzamot, hasonlóságot mutat. Innen pedig csak egy lépés lett volna addig, hogy felismerjék, a kisebbségbe került két közösség helyzete okán szinte predesztinált arra, hogy a másokra odafigyeljen, hogy keressék a kapcsolatot a kisebbségi érdekvédelem vonalán.

Jakabffy a dolgozatát a háború utáni helyzet leírásával indítja, és megállapítja: tapasztalniuk kellett, hogy magyarként megnyilvánuló emberek és családok egyszerűen ráébrednek, tulajdonképpen nem magyarok. A folyamatot két tényező erősítette: a román államhatalom valamint a magyar tisztviselői kar kiűzetése/kivonulása Erdélyből.

A román átmeneti hatalom⁷⁴ már 1919 szeptemberében az állami iskolákban német tagozatokat hozott létre, a többségében német lakosságú településeken az iskolákat német tannyelvűekké változtatta – kezdetben, főleg sváb környezetben, nem a helyi közösség, hanem a hatalom kívánsága volt ez. Azokat, akiket a hatalom származásuk okán sváboknak minősített, német iskolába kényszerítették – írja Jakabffy.⁷⁵ A helyi hivatalnoki karoknak a németek tagjai maradhattak, helyi közösségeiket ez nem érintette.

Jakabffy idézi Otto Albrecht Isbertnek a magyarországi németekre vonatkozó osztályozását, aki szerint három csoportot kell megkülönböztetni. Az elsőbe a csaknem teljesen elmagyarosodottak tartoznak, akiknek legfeljebb német származástudatuk van, fontos számukra a magyar haza, a magyar társadalom részének érzik magukat, a társadalomban magyarokként nyilvánulnak meg; a bánási városi németiség kb. 95%-a ide tartozott. És ide tartoztak a szatmári svábok is, akik esetében, Jakabffy szerint „1919-ben vagy 1920-ban aki német nemzeti

73 A nagygyűlés határozatával kapcsolatosan a *Schwäbische Volkspresse* vezércikkben fogalmazta meg álláspontját, ezt a román cenzúra törölte, csak a határozat szövegét engedte közölni.

74 A háborút lezáró békekonferencia 1919 januárjában kezdődött. A Magyarországra vonatkozó szerződést (Trianon) 1920. jún. 4-én írták alá.

75 Jakabffy Elemér: Magyarok és németek Romániában. *Magyar Szemle*, 1937. 29 (4). 213.

*öntudat létezéséről beszél, tudatosan hamisít.*⁷⁶ Az 1910-es magyar népszámlálás a Nagyvárad és Szatmár környéki sváb telepesek falvakban 55 206 magyart és 3792 németet jegyzett. 1920-ban a román összeírás ugyanazon területen 15 157 magyart és 28 424 németet mutatott ki. Ezekre a számokra alapozva visszaszorították a magyar iskolákat, a magyarra vált sváboknak harcolniuk kellett magyar iskoláikért. Egy magát magyarnak valló, sváb származástudattal rendelkező egyéntől megvonni az általa igényelt magyar iskolát – kényszer. Az erőszakos regermanizációra nem mentség, hogy a magyarosítás során az egyén döntéseit társadalmi korlátok is alakították. A társadalmi korlát és az erőszakos asszimiláció közötti különbség lényegi: első esetben a személy a számára kedvezőtlen körülmények nyomására önállóan hozza meg döntését, utóbbi esetben erre politikai eszközökkel kényszerítik.⁷⁷

A hatalom célját 1925-ben egy Stuttgartban élő, egykori erdélyi német, Roland Csaki fogalmazta meg, amikor 50 ezer lélek visszanémetesítéséről beszélt. A helyzet visszasszágára idézi Jakabffy az akkori meggyőzés módját: „*a regermanizálás apostolai a Mitteilungen der Deutsch-Schwäbischen Volksgemeinschaft Satumare cím alatt időszakos lapjuk hasábjain magyar nyelven írták felvilágosító cikkeiket, hogy azt meg is értsék a 'svábok'*.”⁷⁸

1926-ban megalakult a nagyvárad környéki sváb területi (propaganda) népiroda, a Gau Amt, amely megfelelő anyagi eszközökkel és jól átgondolt tervvel rendelkezett politikai tervük végrehajtására. 1927 tavaszán, az iroda beindításával párhuzamosan kereste meg a Magyar Párt a németeket együttműködési ajánlatával: az elkövetkezendő választásokra a két népcsoport alakítson közös kisebbségi blokkot, indítsanak közös listákat. A németek vezetői azzal a feltétellel vállalták a közös szereplést, ha a közös listák első helyein bejutó magyar képviselők közül kettő visszalép: egy a szászok, egy a svábok javára. És a Magyar Párt vezetői ezt elfogadták – annyira fontos volt számukra a magyar-német politikai együttműködés.⁷⁹ Visszaléptek megválasztott magyar képviselők, annak ellenére, hogy a Gau Amt képviselői Szatmár megyében a közös lista ellen kampányoltak – amit Otto Hans Roth német képviselő maga is elismert.

Kifelé, nemzetközi szinten viszont együttműködés-pártiak voltak. 1928-ban, a genfi, negyedik Nemzetkisebbségi Kongresszuson a romániai kisebbségek külön tárgyalást folytattak, és elhatározták, hogy közös ügyeik képviseletére munkaközösséget hoznak létre. Ezt a dokumentumot a németek részéről Rudolf Brandsch és Hermann Plattner írták alá. Az augusztusban aláírt dokumentum első próbája az 1928 őszi parlamenti választás volt. A Maniu-kormány által szervezett választás során Brandsch a saját pártja képviselő-jelöltjeit

76 Uo. 214.

77 Itt fel kell figyelni arra, hogy a közösségi autonómiát követelő német vezetők egy helyi – szatmári – közösségtől megtagadják, hogy maguk döntsék el, hova kívánnak tartozni. Féloldalas autonómia: felfelé igen, lefelé nem.

78 Jakabffy, 1937. Magyarok és németek Romániában, i.m. 215.

79 A két megválasztott, mandátumát átadó magyar képviselő: Gyárfás Elemér és Jakabffy Elemér.

a kormány listájára vétette fel – szóba sem állt a magyarokkal. Otto Hans Roth a Maniu-párttal kötött egyezségről mondta: „*bár megváltoztattuk politikai magatartásunknak vonalát, megtartottuk önállóságunkat és jogunkat ahhoz, hogy a többi kisebbséggel, különösen pedig a magyarokkal továbbra is együtt munkálkodhassunk.*”⁸⁰ A *Kronstädter Zeitung* szerint a Roth-nyilatkozatot, a magyarokkal való kapcsolatok fenntartását a választók helyesléssel fogadták.

Magyar oldalon egyértelmű volt a csalódás. Még a magyarországi németek vezetői sem tudták szó nélkül hagyni a helyzet alakulását. Jakob Bleyer⁸¹ 1929. április 2-án, pár hónappal a választások után levelet írt Jakabffynak, amelyet Jakabffy a kötetben közöl. „*Nagy sajnálattal látjuk, hogy a magyar és a német viszony, különösen ami a legközelebbi testvéreinket, a bánási svábokat illeti, nemcsak nem javul, hanem szinte napról-napra rosszabbodik. Szerencsétlennek tartom, hogy ahelyett, hogy a magyarok és a svábság vezetői összeülnének és az ellentéteket [...] elsimítani igyekeznének, a vitás kérdéseket szenvedélyes hangon a hírlapokban tárgyalják és a kölcsönös megértés elé el nem távolítható akadályokat gördítenek.*”⁸² Bleyer a továbbiakban utal az *Előrs* c. lapra, amelyet a beolvasztási politika képviselőjének tekint, és nehezményezi, hogy *Spectator* (Krenner Miklós, Arad) ezt a lapot támogatja, közöl benne. Levele végén pedig baljós előérzetét fogalmazza meg: „*az egész nemzetközi kisebbségi mozgalom halálos sebet kaphat az európai kisebbségek két legfontosabbikának, a magyarságnak és a németségnek egymás ellen folytatott testvérharcától. Létérdekünk, hogy ezt elkerülhessék.*”⁸³

Magyar kisebbségi vezetők több alkalommal javasolták német kollégáiknak, együtt vizsgálják meg Szatmár-Nagykároly környékén, a helyszínen, faluról falura járva, a helyi közösségek miként nyilatkoznak, mik az elvárásaik. Erre soha nem került sor.

Jakabffy a folytatásban Rudolf Brandschnak a *Bukarester Tagblatt*-ban, *Veszedelmes barátság* címmel közölt, kemény állításokat tartalmazó cikkét idézi. Brandsch felvezetésként arról ír, hogy egyik oldalon áll a többségi nép, a másikon a kisebbségek. A többségi, román oldal célja, szerinte: „*egy kegyetlen történelmi múltban elnyomott fejlődést minden téren előre hajtson*”. A kisebbségeket három csoportra osztva érzékeli. Az egyik szervezettség hiányában nem is reménykedhet, hogy kisebbségi jogokat kapjon. A második csoportba a németek tartoznak, céljuk, hogy konszolidált jogállamban sajátos nemzeti életüket szabadon és lehetőleg zavartalanul fejleszthessék. A harmadik csak a határrevízióra gondol, számára a kisebbségi kérdés másodlagos – ide tartoznak a magyarok, akik emiatt „veszedelmes barátok”. Brandsch ellen még a szászok között is megfogalmaztak kifogást, ellenvéleményt,

80 Jakabffy, 1937. Magyarok és németek Romániában, i.m. 216.

81 Jakob Bleyer /Jakab/ (1874–1933) – budapesti irodalomtörténész, egyetemi tanár, miniszter, német közösségi vezető, kulturális jogokat követelt a németeknek, német nyelvű lapot szerkesztett, az Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein alapítója és vezetője.

82 Jakabffy, 1937. Magyarok és németek Romániában, i.m. 217.

83 Uo. 218.

a magyarok hátba támadásként élték meg a cikket. Brandsch szó nélkül elment minden magyar kisebbségvédelmi fellépés, javaslat, állásfoglalás mellett, mintha egy külön világban élne.

„Bátor” cikkéért megkapta a köszönetet, Nicolae Iorga 1931-es, ún. szakértői kormányában kisebbségi alminiszteri kinevezést kapott. Iorga kormánya idején a névelemzés gyakorlatát folytatták, és a német hangzású névvel rendelkező magyarokat német iskolába kényszerítették, immár kormányzati segédlettel. Az 1932-es választások során Al. Vaida-Voevod pártját, a Nemzeti Parasztpártot segítették Brandschék győzelemre. A választás során a magyarokkal szemben több esetben bántó módon léptek fel.

Az 1933-as németországi változások hatása érezhető volt a romániai németység körében is, olyan világnézet győzött, amely már korábban is sokakat áthatott. Ezzel a kisebbségek közötti együttműködés még nehezebbé vált. Brandsch és hívei a továbbiakban is a magyarok ellenében kívánták elfogadtatni magukat a kormány-erőkkel, de Gheorghe Duca visszautasította a birodalmi német szellemiséget, ezért a kormánya által levezetett 1933-as választás után a németek minden pozíciójukat elvesztették. Mi több, a kormány a helyi német érdekeket sem vette figyelembe, és a legjellegzetesebb szász városok – Brassó, Szeben, Segesvár, Medgyes, Beszterce – esetében, ahol évszázadok óta ők vezették a helyi társadalmat, nem ők adták a polgármestert. Duca a magyarokat kereste meg ajánlataival, pozitív választ kapott – és ez meghozta az ítéletet a másik oldalon: a magyarok kitörtek a kisebbségi frontból, feladták azt.

Dolgozatát Jakabffy azzal zárja, hogy időközben, 1919 óta felnőtt egy új nemzedék mindkét oldalon, és jogos a kérdés, ezek esetében milyen közös életérzésről, rokonszenvről beszélhetünk, hiszen német oldalon a magyarokat illetően két évtizeden át csak uszítást tapasztalhattak. A helyzeten nem változtatott Jakob Bleyer kísérlete, aki a nemzetkisebbségi kongresszuson a magyarok és németek kapcsolatait egyengetni próbálta.

Következtetések

Mindenekelőtt különbséget kell tenni együttműködés és kölcsönhatás között. Az erdélyi magyarok és németek között létező évszázados kölcsönhatás a világháborúk közötti időszakban is tovább létezett. Kulturálisan és gazdaságilag mindenképpen, de a politika terén is a másiknak adott, nem mindig pozitív válaszok formájában.

A politikában a két kisebbség teljesen eltérő utat járt be, és itt utalni kell R. Brandsch idézett cikkére. A németek vezetői, és különösen Brandsch mindent megtettek azért, hogy a román hatalomtól történelmi előjogaikat visszakapják. Ez nem történt meg, miközben

bizonyíthatóan két területen kaptak román támogatást: a németeket nem űzték el a közszférából, megmaradhattak állásaikban, a magyaroknak menniük kellett. A másik kedvezményt az oktatás területén kapták, voltak nyilvános német iskolák, ahol érettségit is tarthattak – a magyarságnak nem voltak állami középiskolái, a felekezeti oktatást pedig diszkriminatívan kezelték.

A magyar közösség politikai képviselői elutasították a román beolvasztó politikát, nemzetközi gyakorlat, és a gyulafehérvári *Nyilatkozat* szellemében képzelték el a helyzetük rendezését.

A román hatalom kisebbségpolitikája a kor politikai vezéregyénisége, Ionel Brătianu idézett állításával jellemezhető, akinek vallott és vállalt politikai célja volt a romániai kisebbségek felszámolása – és példaként idézhető Dobrudza 1878–1913 közötti etnikai bekebelezése.

Trianon után Európa két legjelentősebb kisebbsége a német és a magyar volt – kettejük összefogása meghatározó lehetett volna a kisebbségi érdekérvényesítés területén egész Európában. Ezt a németek teljesen figyelmen kívül hagyták, bár látszólag, nemzetközi környezetben vállalták az együttműködést. Amikor ezt állítom, akkor a politikai végeredményt veszem figyelembe, ugyanis jelentős különbség volt 1919 előtt is, utána is az erdélyi szászok és a bánsági és szatmári svábok között. Utóbbiak kimondottan hajlottak a magyarokkal való együttműködésre, és ennek életvitelbeli, identitástörténeti háttere van, de a romániai német politikát a szászok képviselői irányították.

A dolgozat elején azt állítottam: abban, hogy a németiség eltűnt Romániából, vagyis történelmi léptékben a kisebbségi német politika teljes kudarcot jelent, szerepet játszott a vezető német elit téves helyzetértelmezése és a történelmi folyamatok lényegének fel nem ismerése. Állításomat igazoltnak tekintem, az elemzés kimutatta, hogy ha rövid távú célokért és valamikori előjogok visszaszerzéséért szállnak síkra, akkor a politika egyezkedéses, adok-kapok világába jutnak, miközben a kisebbségek számára – miként Brandsch, különben helyesen állította – alapvetően fontos, hogy konszolidált jogállamban sajátos nemzeti életüket szabadon és lehetőleg zavartalanul fejleszthessék. Hihetetlen, de nem vették észre: Románia nem volt konszolidált jogállam a világháborúk között, ezt mai román szerzők véleményével is igazoltam. Ugyanakkor valószínűsíthető: egyes vezetőiket annyira áthatotta a magyarokkal szembeni ellenérzés, hogy a román politikát meg sem próbálták, képtelenek voltak racionálisan értékelni. A többséggel kötött koalíció mindig kontextuális, ugyanis a mai kormányzó erő holnap ellenzéki és fordítva. Tehát nem pártokkal kell megállapodásra jutni, hanem elérni azt, hogy a kisebbségek feje felett, nélkülük és ellenükre állami intézmények döntéseket ne fogadjanak el. A szászok vezetői nem előre néztek, hanem hátra, nem a jövőt építették, hanem törleszteni kívántak. Ez pedig nem vezetett sehova.

Végezetül még két megjegyzés. Azon nem lehet csodálkozni, hogy a korabeli politikusok és elemzők magyarosító politikával vádolták a dualizmus idejének magyar hatalmi intézményeit. Ez volt az értelmezésük, életérzésük, illetve a történelmi trendvonalak akkor még nem látszottak, nem voltak elég világosak. De a mai, kortárs szerzőktől igenis elvárható, hogy közel száz éves véleményt ne idézzenek ma szakvéleményként, hanem olvassák újra a vonatkozó jogszabályokat és helyezték bele a vonatkozó folyamatot abba a modernizációs keretbe, amely nélkül a jelenségek érthetetlenek. A második megjegyzés a történelemtudomány relativizmusának a tételéhez kapcsolódik: az események értelmezésében mindig egy vallott és vállalt tételhez szokás bizonyító anyagot keresni, válogatni. Ha csak részben elfogadjuk ezt a tételt, akkor megértjük a madjarisierungról író szerzők álláspontját, akik nem idéznek olyan forrásokat, olyan megnyilatkozásokat, amelyek állításuk igazságtartalmát megkérdőjelezi vagy gyengíti. Elegendő példaként a dolgozatban idézett felelős személyek (Schmeltzer, Metzger, Striegl) megnyilatkozásaira utalni, amelyek szerint a svábok jelentős része esetében szóba sem jön a magyarosítás, ők elmagyarosodtak. Ezek semmilyen német munkában nem szerepelnek.

A világháborúk közötti időben a magyarok és a németek egymás mellett éltek, de nem álltak egymás mellé.